

Tájértékekre alapozott szelíd térségfejlesztési mintaprogramok

Segédanyag
Helyi Fejlesztési Stratégia
készítéséhez

HERMAN OTTÓ
INTÉZET

Tájértékekre alapozott szelíd térségfejlesztési mintaprogramok

Segédanyag Helyi Fejlesztési Stratégia készítéséhez

Szerkesztette:

Kiss Gábor

Írta:

Budai Krisztina – Erdős Zoltán – Francsics Lili –
Kiss Gábor – Máté Klaudia – Murányi Norbert

Lektorálta:

Pusztai Edit és Tar Gyula

2015

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	3
Mi a tájérték?.....	4
Mi az a zöldút?.....	8
Őrizzük meg együtt! – az egyedi tájértékek felmérése és megőrzése a helyi közösség részvételével	9
A zöldutak szerepe a tájértékek megőrzésében és a közösségek építésében	10
HETÉSI MINTAPROGRAM A TÁJÉRTÉKEK MEGŐRZÉSÉRE ÉS ZÖLDÚT KERETÉBEN TÖRTÉNŐ FENNTARTHATÓ HASZNOSÍTÁSÁRA	12
A Hetés.....	12
Tájértékek a Hetésben.....	14
A Mesés Hetés Zöldút tervezése a helyi közösség bevonásával	18
Tájséták és közösségépítő műhelyek, akciók a hetési mintaprogramban	19
A CSERHÁT MINTAPROGRAM	22
A Cserhátról	22
A Cserhát Natúrpark	22
A Cserhát Natúrpark Zöldút.....	22
A felkészülés időszaka.....	23
A felmérés módszertana.....	24
A helyiek bevonása	25
Tapasztalatok.....	26
Feldolgozás	27
Módszertani kiadvány.....	27
Utóélet.....	27
Köszönet	28
TÁJÉRTÉKEKRE ALAPOZOTT SZELÍD TÉRSÉGFEJLESZTÉS – A HORTOBÁGYI MINTAPROGRAM	29
A közösségi tájérték-gyűjtés folyamata és tapasztalatai.....	30
Tájséták, avagy kincskeresés a hortobágyi pusztán	31
Virtuális kincses túra a Hortobágyon: a közösségi média mint a közösségépítés és a tájérték-gyűjtés eszköze	33
A Hortobágy jellegzetes és különleges tájértékei.....	34
Állítsunk helyre egy tájértéket!	38
Zöldút a Hortobágyon.....	40
A program utóélete	42
ZÁRSZÓ	44

BEVEZETÉS

A Herman Ottó Intézet és jogelődje, a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (NAKVI) az elmúlt években kiemelt feladatoként kezeli a táji léptékű együttműködések elősegítését, valamint a vidéki közösségek érdekeltségének és részvételének megteremtését hazánk táji örökségének megőrzésében és fenntartható módon történő fejlesztésében. A táji örökség megőrzése és fenntartható hasznosítása hatékony eszköze annak az emberi léptékű, értékmentő munkának, mely a vidéki közösségek helyi kötődését, megmaradását célozza.

2013 és 2015 között az intézet koordinálásával három olyan mintaprogram zajlott, amely a helyi közösségek bevonásával a magyar tájak értékes elemeinek felmérését célozta meg, elősegítve a közösségépítést, illetve erősítve a tájhoz, a szülőföldhöz való kötődést, mint a tájértékek fennmaradásának egyik alapját.

2013-2014-ben a magyar-szlovén határon elhelyezkedő Hetés néprajzi táj volt a helyszíne annak a mintaprogramnak, amely a közösségi tájérték-gyűjtés természetvédelmi és vidékfejlesztési szakemberek széleskörű összefogásával kidolgozott módszertanának gyakorlati kipróbálását és a felmért tájértékek zöldút-hálózat keretében történő hasznosítási lehetőségeinek feltárását célozta. E négy magyarországi és hat szlovéniai kistelepülést magában foglaló, határon átnyúló kistájon a tájértékekre alapozva olyan közösségépítő programok zajlottak, amelyek eredményeként a táji örökség megőrzéséért aktívan is tenni hajlandó helyi közösség formálódott. A mintaprogram 2014-ben az Európai Táj Egyezmény hazai végrehajtásának legjobb példájaként megkapta a Magyar Tájdíjat, majd 2015 őszén elnyerte a legmagasabb európai szintű elismerést, az Európa Tanács Táj Díját is.

2015 tavaszán a további tapasztalatszerzést szolgálta a négy kelet-cserhádi kistelepülésen megvalósuló Cserhát mintaprogram és tájkutató tábor, amelynek újdonságát a felsőoktatásban tanuló tájépítész, geográfus és humánökológus hallgatók aktív bevonása adta.

A hetési mintaprogram tapasztalatait felhasználva – és egyben elősegítve a módszertan továbbfejlesztését is – indult el 2015 augusztusában a hortobágyi mintaprogram, amelynek szakmai koordinátora a Zöldutak Módszertani Egyesület (ZÖME) volt. A Herman Ottó Intézet szakmai partnerként csatlakozott a Hortobágyon zajló, céljait tekintve országos jelentőségű munkához. A korábbi mintaprogramokhoz képest módszertani szempontból új elemet jelentett a helyi fiatalok aktív bevonása és az internetes közösségimédia-felületek közösségépítő szerepének tudatos hasznosítása.

A mintaprogramok tapasztalatainak felhasználásával a Herman Ottó Intézet módszertani útmutatót készít a téma iránt érdeklődő szakemberek és helyi közösségek számára.

Mi a tájérték?

A tájak karakterének fontos összetevői az olyan, természeti jellegű vagy az emberi tevékenység során létrehozott tájalkotó elemek, amelyek az adott tájra jellemzőek és tudományos, kultúrtörténeti vagy esztétikai szempontból a társadalom számára jelentőséggel bírnak.

A magyar tájak értékes tájelemeinek a felmérését és jogi védelmét a természetvédelmi intézményrendszer vállalta fel. 1996-ban a természet védelméről szóló törvénybe bekerült az *egyedi tájérték* fogalom, és a jogszabály előírásokat is tartalmaz védelmükre vonatkozóan. Felmérésük részleteit a „*Természetvédelem. Az egyedi tájértékek kataszterezése*” című Magyar Nemzeti Szabvány rögzíti. A felmérések módszertanát a természetvédelemért felelős minisztérium által a TÉKA-program keretében elkészített és kiadott „*Mindennapi kisemlékeink megőrzéséért. Útmutató az egyedi tájértékek kataszterezéséhez*” című kiadvány foglalja össze.

Az egyeditájérték-kataszterezés rövid története a jogi szabályozás tükrében

Az egyedi tájérték fogalma az 1980-as évek elején jelent meg a szakirodalomban: az akkori Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal megbízásából Csemez Attila és Mőcsényi Mihály 1983-ban készítette el a hazai tájvédelmi munka megalapozását célzó tanulmányát. Az új szakmai fogalom tájvédelmi gyakorlatba történő átültetése érdekében 1992-ben elkészült a MI 13-25 Műszaki irányelv.

1996-ban az egyedi tájérték fogalma és hozzá kapcsolódóan több védelmi intézkedés bekerült a természet védelméről szóló törvénybe. Ennek is köszönhető, hogy a fogalommal kapcsolatban intenzív szakmai párbeszéd alakult ki. A felmérések szakmai elősegítése érdekében az akkori Természetvédelmi Hivatal kezdeményezésére több szakmai háttéranyag készült. Ezek felhasználásával 1999-ben jelent meg az MSZ 20381: 1999 szabvány. A szabvány kisebb módosítására került sor 2008-ban, amelynek eredményeként 2009-ben megjelent a jelenleg is hatályos MSZ 20381: 2009 szabvány.

Maga a fogalom és a kataszterezés több módszertani eleme még ma is szakmai viták tárgya, s ez remélhetően termékenyen hat az egyedi tájértékek tényleges megőrzésére.

A TÉKA-program

Hazánk táji értékeinek felmérésére 2009-2011-ben egy kutatási-fejlesztési projekt zajlott az EGT és a Norvég Finanszírozási Mechanizmus támogatásával. A TÉKA-program (TÉKA = TájÉrtékKataszter) fő szakmai célja egy integrált táji adatbázis létrehozása, illetve egy olyan informatikai rendszer kialakítása volt, amely képes a minisztériumi és minisztériumi

háttérintézményi partnerek által kezelt, a program célkitűzéseire illeszkedő adatkör (egyedi tájértékek, műemlékek, régészeti lelőhelyek, védett természeti területek, Natura 2000 területek stb.) együttes nyilvántartására és kezelésére.

A program két éves futamideje alatt létrehozott, és azóta is folyamatosan fejlesztett információs rendszer szakmai egysége különösen a tájtervezők és kutatók számára fontos adat- és információforrás. A nagyközönségi egység a széles nyilvánosság számára felhasználóbarát módon biztosítja a nyilvános adatok, információk elérhetőségét. A program egyik célkitűzése volt a szélesebb nyilvánosság bevonása a tájérték-gyűjtés folyamatába. A program hozzájárult az Európai Táj Egyezmény hazai bevezetésének megalapozásához és a tájkarakter-értékelés módszertanának kidolgozásához is.

A TÉKA-programban felmért és összegyűjtött tájértékek a www.tajertektar.hu honlapon érhetők el.

A természet védelméről szóló törvény előírása szerint az egyedi tájértékek kataszterét hazánk minden településére el kell készíteni. Az egyedi tájértékek megállapítása és nyilvántartásba vétele a nemzetipark-igazgatóságok feladata. A felmért egyedi tájértékeket a Természetvédelmi Információs Rendszer (TIR) egyedi tájérték modulja tartalmazza. A törvény előírása szerint a településrendezési terveknek is tartalmaznia kell a tervezési területen található egyedi tájértékek felsorolását, amely listát a nemzetipark-igazgatóságok munkatársai adják át a tervezőknek hivatalos adatszolgáltatás keretében.

A központi nyilvántartás jelenleg több mint 900 település teljes közigazgatási területének egyedi tájérték felmérését foglalja magába. Országos szinten számolva a feldolgozottsági szint kisebb, mint 30%-os.

Az egyedi tájértékekkel szoros kapcsolatban állnak az ún. *nemzeti értékek*, illetve szűkebb értelemben a *hungarikumok*. E kezdeményezés a 2010-es évek elején indult, és a nemzeti értékek táji identitásában, a szülőföldhöz való kötődésben játszott szerepét helyezi előtérbe. Nemzeti értéként olyan tájértékek is felvételezésre kerülhetnek, amelyek nem tájelemek, vizuálisan nem jelennek meg a tájban. Ilyen például egy hagyományos étel receptje, egy hagyományőrző népdalkör vagy kézműves mesterség.

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló törvény –, amely 2012-ben jelent meg és 2015-ben több helyen módosult – az értéktárak alábbi típusait különbözteti meg: ágazati értéktár, települési értéktár, tájegységi értéktár, megyei értéktár, magyar értéktár, külhoni nemzetrészt értéktár és hungarikumok gyűjteménye. Az értéktárak közül a települési értéktár szoros kapcsolatot mutat az egyedi tájértékek települési szinten készülő kataszterével.

Dél-Borsod Értéktára

Tájegységi értéktárakat már a magyar nemzeti értékek és hungarikumok rendszerezett gyűjtéséről és megőrzéséről rendelkező 2012. évi XXX. törvény kihirdetése előtt is készítettek az ország különböző térségeiben, igaz a törvényben később szabályozottól némiképp eltérő, szabadon választott struktúrákban. Jó példa erre Dél-Borsod Értéktára, melyet a Dél-Borsodi LEADER Egyesület, mint LEADER Helyi Akciócsoport indított útjára még 2010-ben. A helyi vidékfejlesztők által végzett sokrétű értékfeltárási munka egyik fő produktuma a térség természeti értékeit, épített örökségét, kézműves- és népművészeti hagyományait, figyelemre méltó emberi teljesítményeit felvonultató adatbázis, mely az egyesület honlapján (www.dble.hu) érhető el. A fejléc alatt található meg az egyes kategóriák fényképes ikonjait, melyekre kattintva időrendi sorrendben jelennek meg az eddig feltöltött profilok linkjei. Tartalmát tekintve a hat témacsoport közül négy kifejezetten szorosan kapcsolódik a vidékfejlesztéshez.

A 37 településből álló tervezési terület meglévő erőforrásainak, erősségeinek feltárása alapját képezte a Helyi Vidékfejlesztési Stratégia (HVS) megalkotásának és későbbi hatékony, eredményes megvalósításának. A gazdag fotóanyaggal ellátott, olvasmányos és informatív adatbázis életre hívása és folyamatos építése ilyen módon a HVS tervezés során végzett szakmai munka folytatásaként is felfogható. Az öt éven át hónapról-hónapra bővülő, határozott gyűjtemény felépítését és küldetését tekintve is jóval túlmutat egy felsorolás szintű értékleltáron. A közzétett tartalom egyaránt szól a Dél-Borsodot úti célként választó turistáknak, az elkötelezett lokálpatriótáknak és a térségben együttműködő partnereket kereső helyi szereplőknek. A létrehozók elsődleges szándéka az volt, hogy a napi gyakorlatban is hatékonyan és sokoldalúan használható adatbázist gondozzanak és fejlesszenek, amihez bárki szabadon hozzáférhet. Az értéktár elősegítette a szülőföldhöz való kötődés erősödését a fiatalabb korosztályok szemléletformálása által, továbbá hozzájárult a térségen belüli kapcsolati háló erősödéséhez is, hiszen az alkotói közösségek és a hagyományőrző csoportok sokszor ezen keresztül nyerhettek mélyebb betekintést egymás tevékenységébe. Fontos momentum, hogy a honlapon megadott elérhetőségek minden esetben megkönnyítik a kapcsolatfelvételt.

A természeti értékek és az épített örökség felvonultatása hasznos információkat nyújt a térségbe messzebből érkezők számára a természetjáró, bakancsos, ornitológiai és örökségtúrák útvonalának megtervezéséhez. Tény, hogy a műemlékekről általában nagy számban található írásos anyagokat és fotókat a világhálón, azonban a helyi értéktárak előnye az lehet, hogy a lokális jelentőségű helytörténeti gyűjteményekről, tájházakról, falumúzeumokról, egyedi tájértékekről is közzétesznek aktuális fényképeket, szöveges leírást és a látogatást segítő egyéb hasznos információkat. A honlap tartalmának közösségi oldalakon való gyakori megosztása örömteli módon hozzájárult ahhoz, hogy több – valamilyen szempontból kuriózum értékkel bíró műemlék – a korábbinál jóval ismertebbé

vált a térségben. Ilyen például a XIII. századi templomrom, a Majthényi-mauzóleum Mezőnyáradon vagy éppen a kopjaköves temető és a pincefalu Gelejen. A működési területével érintett Bükki Nemzeti Park Igazgatóság munkatársaival sikerült kölcsönösen előnyös együttműködést kialakítani a Borsodi Mezőség Tájvédelmi Körzet és a Kesznyéteni Tájvédelmi Körzet, mint országosan is egyedülálló természeti értékek népszerűsítése kapcsán. Az épített, természeti és kulturális örökség ismertségének növekedése jótékonyan hozzájárulhat azok megőrzéséhez, hiszen a térség lakosságában felerősödő érzelmi kötődés nyomán jó eséllyel kialakulhat egy korábbinál jóval felelősségteljesebb magatartás. Az értékek feltárását és középpontba állítását követően most lehetőség van arra is, hogy a 2014-2020-as európai uniós tervezési időszakban a helyi közösségek választott vezetői és véleményformálói nagyobb súllyal vegyék figyelembe mindezeket a település- és térségfejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása során.

Az értéktár, mint kezdeményezés egyik jelentős hozadéka volt, hogy a területen tevékenykedő valamennyi kézműves, népművész és aktív hagyományőrző csoport számára megnyitotta az utat a világhálón való megjelenésre. Az akciócsoport munkatársa a terepmunkára helyezve a hangsúlyt: helyszíni fotózással, interjúk készítésével és ezek alapján a bemutatkozó profilok megírásával is segítette az értéktárban megjelenni szándékozó helyi szereplőket. A kézműveseket és népművészeket bemutató kategória átfogó képet ad a szentistváni matyó örökségről, a tiszavalki gyékénykötés és a tiszadorogmai kosárfonás évszázados hagyományáról, valamint a térségben szórványszerűen élő fafaragók hangvételésében és stílusában is változatos munkásságáról. Megtalálhatjuk itt még a kézi kovács, a népihangszer-készítő, a szűcs, a cipész és a késkészítő bemutatkozó anyagát is. További két témacsoport –mintegy kuriózum értékkel – a különleges hobbik megszállottjainak és a térségben élő képzőművészeknek biztosít megjelenési felületet. A vidékfejlesztő közösség és a térség alkotói között rendszeres, élő kapcsolat alakult ki, aminek számos pozitív hozadéka jelentkezett a későbbiekben.

Az értéktár felépítéséből adódóan kiváló kiindulási alapot jelent a helyi kulturális értékeket, tárgyalkotó tevékenységeket bemutatni szándékozó kiállítások megszervezéséhez, továbbá tematikus és helyi értékeket középpontba állító turisztikai kiadványok elkészítéséhez. Jelentős könnyebbség ilyenkor, hogy mind a szöveges leírások, mind pedig a megfelelő minőségű fényképfelvételek már rendelkezésre állnak. A Dél-Borsodi LEADER Egyesület több időszaki tárlatot is rendezett az értéktárban megjelenő népművészek és kézművesek munkáiból a területén működő Integrált Közösségi és Szolgáltató Terekkel karöltve. Két helyi értékfeltáráson alapuló kiadvány is napvilágot látott: 2013-ban a „Kézművesek, népművészek Dél-Borsodban”, majd egy évvel később a „Közös értékeink útjain Dél-Borsodban, Zselicségben és Homoród-Rika-Küküllő térségében” címmel. A közös bemutatkozások sikerén felbuzdulva a térség alkotói 2015-ben már formálisan is egységbe kovácsolódtak, saját civil szervezetet hoztak létre. Az értékfeltárás közösségfejlesztő hatása jól megmutatkozott a hagyományos étel- és süteményreceptek gyűjtése során is, amikor a

mezőcsáti kistérségben működő Idősek Napközi Otthonaival együttműködve sikerült közös főzések keretében aktivizálni a falvakban élő idősebb korosztályt, akik örömmel adták át meglévő tudásukat.

A tájértékek jellemzően „csak” a helyi közösségek számára fontosak, mint például a népi vallásosság táji megjelenéseként egy feszület, vagy a korábbi tájhasználat emlékeként egy gémeskút. Sok esetben azonban ezeknek a tájelemeknek a jelentősége a helyi szinten messze túlmutat. Erre jó példa a Hortobágy, ahol a pásztortársadalom évszázadokon keresztül egy sajátos pusztai tájat teremtett és tartott fent. A hortobágyi pásztorkultúra táji emlékét jelentő csárdák, gulyadombok, gémeskutak, birkahodályok, nyáriszállások világa 1999 óta az UNESCO által elismerten a világ kulturális örökségének a részét képezi.

Mi az a zöldút?

A zöldutak – a földrajzi térben való megjelenésüket tekintve – olyan többfunkciós útvonalak, amelyeket a gyalog, lovon, kerékpáron, illetve más motormentes módon közlekedő vagy túrázó embereknek hoznak létre. A zöldutakat helyi közösségek működtetik a környezeti és gazdasági szempontból is fenntartható társadalom kialakítása és az egészséges életmód elterjesztése érdekében. A zöldutak ideális környezetet biztosítanak a természetvédelemmel, kulturálisörökség-védelemmel, fenntartható turizmussal és motormentes közlekedéssel kapcsolatos közösségi alapú fejlesztéseknek, így többek között a tájértékek közösségi felméréséhez és fenntartható hasznosításához. A zöldutakat azzal a szándékkal hozzák létre, hogy az adott térségben élők és az oda látogatók igényeit egyaránt kielégítve, a szereplők együttműködésére alapozva élénkítsék a helyi gazdaságot.

A zöldút szó szerinti értelméből kiindulva a zöldben futó útvonalakról is beszélhetünk, ennél azonban jóval szélesebb a fogalom tartalma. Közösségi programok, környezetiszemlélet-formálás, örökségvédelem, sportrendezvények, ökoturizmus, vidékfejlesztés, a helyi gazdaság élénkítése, közösségfejlesztés – hogy csak néhányat említsünk azon tevékenységek közül, amelyek szorosan összefüggenek a zöldút program szellemiségével, módszertanával.

A zöldutak, mint a természeti és épített örökségi helyszíneket összekötő útvonalak, jelentős vonzerőt jelentenek a kirándulóknak, turistáknak is. A zöldutak célközönsége azok az aktív kapcsolódást kereső, tudatos turisták, akiknek a túrázás és rekreáció mellett fontos, hogy az adott terület sajátosságait, emberi közösségeit is megismerjék. Ehhez fontos a „lassítás” szemlélete: a zöldutas látogatók nem az élmények mennyiségi halmozását, hanem minőségi átélését tartják fontosnak.

A zöldutas turisták

- a meglátogatott zöldúton lehetőségük szerint legalább egy éjszakát eltöltenek, ezzel is hozzájárulnak a helyi szolgáltatók bevételeinek növekedéséhez;
- helyi közlekedésükhöz motormentes eszközöket használnak, vagyis lehetőség szerint kerékpárral, gyalogosan, vízen evezve közlekednek;
- élelmiszerigényüket a helyben megtalálható termékekből fedezik, nyitottak az adott térség egyedi gasztronómiai kínálatára;
- a zöldutas, ökotudatos turista szemlélete pozitívan hat a helyi közösség tevékenységeire is: a helyben előállított termékek, megtermő zöldségek, gyümölcsök, kézműves használati eszközök és ajándéktárgyak iránti igény és fizetőképes kereslet segíti a már-már feledésbe merült termelési módok, mesterségek, hagyományok megtartását vagy felélesztését.

A *Zöldutak Módszertani Egyesület (ZöME)* 2008-ban azzal a céllal jött létre, hogy segítse a térségi zöldutak munkáját, és minél szélesebb körben elterjessze a zöldutas filozófiát, bővítve ezzel a magyarországi zöldutak körét. A ZöME legfőbb küldetése a zöldutak és zöldutasok hálózatba szervezése.

Őrizzük meg együtt! – az egyedi tájértékek felmérése és megőrzése a helyi közösség részvételével

A magyar tájak rossz állapotú, pusztuló tájértékeit látva úgy tűnik, hogy az értékes tájlemek megőrzésére a jelenlegi szabályozási környezet és értékmegőrzési gyakorlat nem biztosít megnyugtató alapot. A tájértékek megőrzésében általában nem a tiltás és kötelezés a legfontosabb eszköz és nem a passzivitás a megfelelő hozzáállás. A táj ember által létrehozott értékeinek esetében gyakran az aktív, fenntartható hasznosítás a fennmaradás záloga. A nem használt tájlemek állaga általában hamar romlásnak indul, végső sorsuk az elfeledés, és azzal összefüggésben a pusztulás. A tájértékek megőrzése a jelenleginél szélesebb körű összefogást, közösségi együttműködést tesz szükségessé. A helyi tudás hasznosítása és a „helyi erő” mozgósítása erősítheti a település lakóinak kötődését szűkebb lakókörnyezetükhöz és megbecsülését az ott található tájértékek iránt.

A tájértékek megőrzésére az elmúlt években a szakemberek széleskörű, szakterületek közötti együttműködéssel új koncepciót dolgoztak ki. A közösségi tájérték-gyűjtés, mint új módszer központi eleme a helyi közösségek motiváltságának és érdekeltiségének megteremtése a tájértékek megőrzésében, a tájban élő és dolgozó emberek bevonása az értékmegőrzési folyamatba, a felméréstől kezdve a tényleges értékmegőrző tevékenységig. A tájérték közösségi gyűjtése lehetővé teszi a „helyi tudás” jelenleginél nagyobb mértékű hasznosítását, s egyben megteremti az alapját a „helyi erő” mozgósításának. A tájértékek jó gazdái elsősorban a helyben élők lehetnek: az értékes tájlemek megőrzésében, ápolásában

elhivatottságuk, lelkesedésük, aktív közreműködésük nélkülözhetetlen. Sok tájérték megmaradását például már az egyszerű odafigyelés, a fenntartó kezelési munkák rendszeres elvégzése is biztosíthatná. Nincs jelentős forrásigénye egy-egy tájérték helyreállítására szervezett közösségi akciónak sem, ugyanakkor ezek közösségépítő szerepe felbecsülhetetlen.

A szülőföldhöz való ragaszkodás, a tájhoz való kötődés elmélyítése érdekében még nagyobb hangsúlyt kell fektetni a fiatalok bevonására. Ennek jó eszközei a tájséták és a közösségi műhelyek, amelyek keretében a helyi ifjak megismerkedhetnek településük tájértékeivel és az értékek „örzőivel”, akik általában az idősebb korosztályokból kerülnek ki. Ez az értékek mentén kialakuló kapcsolat szimbolikus értékű, hiszen hosszabb távon akár a fiatalok helyben maradási szándékának kialakulásához is hozzájárulhat. A fiatalok bevonásának fontos eszközei az Internet alapú közösségimédia-felületek.

Országosan jellemző probléma, hogy az elkészült tájérték-nyilvántartások gyakran kizárólag szakmai anyagok maradnak, korlátozott elérhetőséggel és felhasználhatósággal. Pusztuló tájértékeink nagy száma sajnos szemléletesen jelzi, hogy a táji örökség iránti fogékonyság növelése, jelentőségük bemutatása nélkül az értékmegőrzés nem lehet eredményes. Ezért a mintaprogramokban fontos szempontként kezeltük, hogy a felmérések eredményei közérthető formában a helyi közösség számára is elérhetővé váljanak.

A zöldutak szerepe a tájértékek megőrzésében és a közösségek építésében

Sok kicsi sokra megy! – tartja a mondás. Ez az összefüggés igaz a tájértékek turisztikai jelentősége kapcsán is. A tájértékek turisztikai jelentősége – néhány utazási döntést meghatározó országos hírű tájértéken túlmenően – jellemzően az értékes tájjelemben bővelkedő tájak változatosságából adódik. Az értékekben gazdag tájak önmagukban kisebb „attrakciói” esetében kiemelkedő szerepe van a tájértékek közötti kapcsolatok megteremtésének. Ezt szolgálja például egy kerékpáros és gyalogos természetjárók számára elérhető zöldút-hálózat tervezése és kialakítása. A hetési mintaprogram keretében felmért 118 tájértéket egy gyalog és kerékpárral egyaránt járható úthálózatra fűztük fel. A Mesés Hetés Zöldút fontos szerepet játszik abban, hogy a Hetés az elmúlt időszakban egyre többször szerepel turisztikai jellegű műsorokban, kiadványokban. A Hortobágyon a Hortobágyi Nemzeti Park keretében védett természeti és kultúrtörténeti értékeken túlmenően számos olyan tájérték van, amelyek egymással összekapcsolva a jelenleginél nagyobb szerepet tölthetnek be a gyalogos és kerékpáros természetjárás, a lovas turizmus, az ökoturizmus és a falusi turizmus fejlesztésében.

A tájjelemek turisztikai vonzerejét nagymértékben növelhetik a hozzájuk kötődő hagyományok. Egy-egy tájjelemhez fűződő hagyomány, monda többet jelent a forma keltette

képzetnél, keletkezésük mélyebb okokra vezethető vissza. Ennek a rejtettebb hatásnak a megnyilvánulása az ún. *genius loci*, azaz a hely szelleme. A tájértékek helyi tudás hasznosításával történő gyűjtése és a zöldút-hálózat közösségi alapú tervezése különösen alkalmas eszköz ezeknek a gyakran már eltűnőben lévő hagyományoknak a feltárására, felélesztésére.

A tájban rejtőző értékek gyakran őrzik titkaikat. A bemutatás sok esetben fontos szerepet játszik a tájértékek jelentőségének, különlegességének feltárásában, s ezzel turisztikai „vonzeróvé” válásukban. Erre példaként említhetők a hortobágyi puszta különleges tájértékei, a halmok. Ezek jelentőségét tapasztalatunk szerint a helyiek és az ide érkező turisták közül sem ismerik sokan. Bemutatásukkal – például egy tematikus útra történő felfűzésével – a Hortobágy ökoturisztikai kínálata tovább bővíülhetne, szélesedhetne.

Az egyedi jellegüket megőrző tájak és a hagyományaikat a mindennapjaikban is megélő közösségek napjaink globalizálódó világában egyre inkább felértékelődnek, különlegességük miatt egyre vonzóbbak lesznek a turizmus piacán. Ez jelentheti a tájértékek megmaradásának a helyi közösségek számára is igen fontos érdekeltséget jelentő alapját.

A zöldutak mindig településtől településig, közösségektől közösségekig haladnak. Kialakításukkor a legfontosabb alapértékek – amelyek megvannak minden kapcsolódó közösségben is – a környezettudatos gondolkodásmód és a helyi hagyományok, értékek megőrzése, a közösségi kezdeményezések felkarolása, támogatása. A zöldutas közösségek segítséget nyújtanak abban, hogy egy-egy zöldút a fizikai valóságon túl jóval több is legyen: együttműködő, a mindennapi élet részévé váló összetartó erő, amely hozzájárul a helyiek életének jobbításához és a tájértékek megőrzéséhez, valamint a látogatóknak is könnyen megismerhetővé és megszerethetővé varázsolja az általa összekötött településeket, táji örökségi elemeket.

HETÉSI MINTAPROGRAM A TÁJÉRTÉKEK MEGŐRZÉSÉRE ÉS ZÖLDÚT KERETÉBEN TÖRTÉNŐ FENNTARTHATÓ HASZNOSÍTÁSÁRA

A Hetés aprófalvai állnak annak a Vasfüggöny túraút kialakítását is megalapozó mintaprogramnak a középpontjában, amely a Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet finanszírozásában, a Zöldutak Módszertani Egyesület (mint vezető partner), az akkori Vidékfejlesztési Minisztérium Tájvédelmi, Barlangvédelmi és Ökoturisztikai Osztálya (mint szakmai partner) és a Vasfüggöny Út Egyesület részvételével valósult meg 2013 őszén és 2014 tavaszán.

A mintaprogram egyik célja a Hetés mint néprajzi táj értékes természeti és kultúrtörténeti jellegű tájelemeinek felmérése a helyi közösségek részvételével, a helyi tudás hasznosításával, valamint tényleges megőrzési és fenntartható hasznosítási lehetőségük feltárása. A program mintaként szolgálhat más hasonló jellegű felmérési és megőrzési programoknak, s egyben elősegíti az egyedi tájértékek jogi szabályozásának átalakítását, amely a helyi közösségek bevonásával a tényleges megőrzés egyik fontos alapját teremtheti meg.

Fontos, hogy közvetlenül is érzékelhessük a tájértékek megőrzésének valamiféle hasznát. Ezért a mintaprogram másik céljaként fogalmaztuk meg egy térségi szintű, a tájértékek turisztikai hasznosítását is lehetővé tevő zöldút kialakítását. A Mesés Hetés Zöldút ma már egyre szélesebb körű ismertségnek örvend, s reményeink szerint a térség egészséges fejlődésében is szerepet kaphat a jövőben.

A Hetés

Bödeháza (Bödeháza-Szentistvánlak), Gáborjánháza, Szijártóháza, Zalaszombatfa, Genterovci – Göntérháza, Kamovci – Kámaháza, Radmožanci – Radamos, Žitkovci – Zsitkóc, Mostje – Hídvég, Banuta – Bánuta – tíz apró település a Kerka- és a Mura-vidék találkozásánál. A települések egy ma már sajnos kevésbé ismert táj, a Hetés részei.

A Hetés néprajzi tájegység, amely táji értelemben elsősorban egységes népi kultúrája alapján értelmezhető. A néprajzi tájak határait legritkább esetben lehet élesen meghúzni, így a Hetés lehatárolására is több változat létezik a szakirodalomban.¹ A fent megnevezett települések a „szűken értelmezett” Hetés települései.

A Hetés tájnév szerepel a magyarországi tájfeldrajzi beosztásban is. Magyarország kistájainak katasztere szerint a Kerka-vidék (Hetés) kistáj a Zalai-dombság középtáj részeként a Nyugat-magyarországi-peremvidékhez tartozik. Ez a tájosztályozás elsősorban a táj természeti

---

¹ Részletesen lásd például: *Lendvai Kepe Zoltán (2007)*

jellegű adottságaiból indult ki, így a néprajzi lehatárolásnál nagyobb területre használja a Hetés elnevezést.

A Hetés egyedi jellegét tájféldrajzi értelemben a természeti és kulturális tényezők együttesen adják. A népi kultúrának a táj karakterében megmutatkozó hatásai sok hasonlóságot mutatnak a szomszédos Göcsejvel és Őrséggel, illetve a határ szlovéniai oldalán húzódó Goričkoval. A természeti adottságok között is találunk hasonlóságot, így a kavicsos és iszapos, agyagos jellegű üledékes kőzetek, valamint a kőzettani adottságokkal és az egykori erdőtakaróval összefüggésben kialakult gyenge termőképességű, kötött erdőtalajok előfordulását. Ugyanakkor a szomszédos tájakhoz képest a Hetést alapvetően síkvidéki domborzat jellemzi, s ezzel összefüggésben meghatározó tényező a felszín közeli talajvíz jelenléte. Mindezek az adottságok a felszínborítás tekintetében egy igen változatos karakterű, erdők, legelők és szántók mozaikjai által jellemezhető táj kialakulásának feltételeit biztosították.

A hetési néprajzi táj egységét 1920-ban mesterséges határmeghúzással bontották meg. A határt a Vasfüggöny jelölte, amely a Magyarország és Jugoszlávia közötti politikai viszony megromlását követően egy időben a szögesdrót mellett aknamezővel is kettészakította a korábban összetartozó hetési falvakat. A határsáv magyarországi részébe csak engedéllyel lehetett beutazni, nem adtak ki építési engedélyt, megtiltották a betelepülést. A trianoni határok meghúzásának, az egység megbontásának mindkét ország lakói elszenvedői lettek, a Hetés két része mindkét országon belül perifériára szorult. Ez a helyzet alapvetően változott meg a XX. század utolsó évtizedének politikai változásaival és a két ország európai uniós csatlakozásával. 2004 óta a határ ismét átjárható, a korábbi kapcsolatok újraéledésének, megerősödésének vagyunk résztvevői, szemtanúi.

Ezek a változások azonban nem befolyásolják azt a tényt, hogy a Hetés ma határon átnyúló táj, részben Magyarország, részben Szlovénia területén húzódik.² A kettéosztottságból adódóan a Hetés magyarországi és szlovéniai oldala az elmúlt évtizedekben eltérő fejlődési irányt vett. A szlovéniai oldal viszonylagos fejlettsége sajnos több esetben a táji értékek pusztulását hozta magával, különösen a hagyományos épített elemek – például a kódisállásos lakóházak – tűntek el, alakultak át. A magyarországi oldal életszínvonalának csökkenése, a fejlesztések mesterséges visszaszorítása a táj hagyományos értékeinek megmaradását eredményezte.

A Hetés táji adottságai kemény munkával elérhetően, de tisztességes megélhetést biztosítottak egykor, elsősorban a nagy kiterjedésű legelőterületeket hasznosító állattartásnak köszönhetően. A táj mai karakterét alapvetően meghatározza a helyi népesség elöregedése, a két ország európai uniós csatlakozásából eredően a gazdasági viszonyok változása. Az egykori legelők helyén ma már nagyüzemi módszerekkel termesztett

---

² A Hetés szlovéniai része a *Muravidék* elnevezésű történelmi régió része.

kultúrnövényeket találunk, a tulajdonviszonyok átalakulásával a parcellaméret is egyre nő. A hetési táj egyneműbbé válásával, az egyedi megjelenésű, értékes tájelemek eltűnésével járó folyamat megállítása sorsdöntő lehet, mert a táj változatossága a Hetés társadalmi-gazdasági fejlődésének fontos eleme.

Tájértékek a Hetésben

A Hetés hazánk tájértékekben kiemelkedően gazdag tája: a mintaprogramban a négy magyarországi településen 63 tájértéket sikerült felméréssel rögzíteni. A szlovéniai oldal hat településéről kicsit kevesebb, összesen 55 egyedi tájérték került be a kataszterbe.

Az általános magyarországi helyzethez hasonlóan a Hetésben legnagyobb számban a *hitélettel kapcsolatos emlékek* kerültek be a kataszterbe. Ezt mi sem mutatja jobban, minthogy a 46 darab felmért szakrális kismemlék az összes nyilvántartásba vett egyedi tájérték 39 százalékát teszi ki. A templomok, a Göcsej mellett a Hetésre is jellemző szoknyás harangok és haranglábak, a nagy számban előforduló feszületek a jellemzően katolikus vallású Hetés élő népi vallásosságának emlékei. Ma is rendszeres használatukat szemléletesen jelzi, hogy (szinte) kivétel nélkül kiváló állapotban vannak.

Az élő vallásosság emléke: a radamosi Mária-fa

A Radamos község határában található Mária-fa környéke messzi földön híres búcsújáráhely. A hagyomány szerint 1947-ben Füle József falubéli pásztornak ezen a helyen, egy tölgyfa tetején jelent meg Szűz Mária. Ezt követően számtalan zarándok kereste fel a fát, mintegy 200 embernek volt látomása, illetve volt része csodában a fához kötődően. Az idővel elpusztult fa törzsének csonkja fölé később kápolnaszerű védőépületet emeltek, a fa csonkjára színes Mária-szobrot állítottak. A búcsújáráhelyen több, a hívők által hálából emelt kisebb kápolna és feszület található. Az itt elhelyezett friss virágok, mécsesek, emléktáblák, a szépen rendben tartott környezet jelzik: a csodás jelenések emléke még ma is élénken él a környékbeli lakosok között.

Szoknyás harangok a Hetésben

A Hetés jellemző szakrális építményei a szoknyás haranglábak, helyi nevükön szoknyás harangok. A Szijártóházán, Göntérházán és Kámaházán található sajátos alakú haranglábak közös jellemzője, hogy tetőszerkezetük két jól megkülönböztethető részre oszlik: a fenti, kisebb méretű tetőrész a harangot, míg a nagyobbik magát a szerkezetet és a harangozót védte. Ezek a fából épült, jellegzetes alakú építmények a XIX. században készültek. Egyes vélekedések szerint a Kámaházán található fazsindelyes harangtorony ennél is régebbi, még

1737-ben állították. A kámaházi szoknyás harang további érdekessége, hogy eredetileg a településen átvezető főút másik oldalán állt, és csak 1975-ben telepítették át mai helyére.

A hitélettel kapcsolatos emlékek mellett a Hetés jellegzetes épített emlékei a *kódisállásos lakóházak*. E lakóházak közös jellegzetessége a hosszanti fronton oszlopokon álló, a ház síkjából előugró, négyzet alaprajzú előtornác, amelyet kódisállásnak neveznek. Az épületelem elnevezéséről és funkciójáról több elképzelés született. Egyes vélekedések szerint a név eredete a „kódis”, vagyis a népies koldus elnevezésből származik – a falvakat járó szegények itt húzhatták meg magukat egy rövid időre. Az előtornác szerepe, hogy átmenetet képezzen a ház belső tere és az udvar között. A mintaprogramban szervezett „Téleesti beszélgetéseken” kiderült, hogy ezek a házak csak a messziről jött embernek különlegesek, a helybeliek ugyanis nem mint a régmúlt korok megőrzendő emlékére tekintenek rájuk, hanem a paraszti élet maradi bélyegére. Nem véletlen, hogy az elmúlt években eredeti formájukban felújított kódisállásos házak mindegyikét a Hetésbe betelepülők, „gyüttmentek” lakják.

A Hetés falvaiban az elmúlt évtizedekben megfigyelhető jelenség, hogy a kódisállást sok lakóháznál lebontották vagy beépítették, így eredeti állapotában mára mindössze néhány képviselőjük maradt meg. Összesen hat darab eredeti jellegzetességeit őrző kódisállásos lakóház került be a kataszterbe. Megőrzésükre kiemelt figyelmet szükséges fordítani a helyi építésügyi előírások szigorításával és fokozott mértékű érvényesítésével.

A kódisállásos lakóházak új arca

A Hetés magyarországi oldalán kedvező folyamat, hogy a térségre jellemző kódisállásos lakóházakat hagyományos stílusban újítyják fel. A népi építészetre jellemző alapvonások megtartása mellett az új tulajdonosok azonban, – érthető módon – igyekeznek alkalmazkodni korunk megváltozott igényeihez is. Ez azonban néha megosztó megoldásokhoz vezet. Ilyen például a harsány színek alkalmazása, és furcsán festenek a riasztók kültéri egységei is, különösen, ha a ház utcafrontján kapnak helyet. A felújítás mégis e lakóházak továbbélését teszi lehetővé. Bár a hagyományos lakófunkciót az üdülőként történő hasznosítás váltja fel, mégis nagyon fontos, hogy ezen épületek használata valamilyen módon biztosított legyen. A kódisállásos házak hagyományőrző módon történő felújítását a Helyi Építési Szabályzatban megfogalmazott részletes előírásokkal lehetne elősegíteni.

A Hetés egy másik jellegzetes értéktípusa a falvak egykori élénk gazdasági életéhez kötődik. Ide tartoznak a jellemzően a telkek végében elhelyezkedő, homlokzatukon sárga-fehér festéssel és téglaberakással *díszített pajták*. Ezek az ékes gazdasági épületek eredeti formájukban csak a Hetés Magyarországhoz tartozó részén maradtak fent. Ez a jelenség

részben a kettészakadt Hetés eltérő gazdasági és kulturális fejlődésének tudható be: a Hetés szlovéniai részén lévő gazdasági melléképületek jó részét átalakították.

A Bödeházához tartozó Szentistvánlakon lévő pajtáknek – a helyiek elmondása szerint – nem csak gazdasági funkciójuk volt. Az út északi oldalán lévő telkeken a gazdasági melléképületeket úgy helyezték el, hogy azok tengelye merőleges a lakóházra, ezáltal a pajták megvédték az udvart az észak felől betörő hideg szelektől. A pajták kulcsfontosságú helyszínei voltak a helyi lakosság közösségi életének is. Bödeházán például a pajtákat színházteremnek is használták, ahol a helybéliekből verbuválódott társulat szórakoztatta esténként a falu lakosságát. Egykor „batyus bálók” színtereként is szolgáltak ezek az épületek, tágas helyet biztosítva a zenés, táncos multságoknak. Kár, hogy a dolgos mindennapok során már vagy három évtizede nem szerveztek ilyen rendezvényt! A pajták közül azok kerültek be a kataszterekbe – összesen három darab, mindegyik a Hetés magyarországi településein –, amelyek elhelyezkedésükből adódóan fontos szerepet töltenek be a településképben.

A társadalmi és gazdasági változások egyes tájelemek eltűnését, visszaszorulását eredményezték. Egykor a Hetés településeinek életében is fontos szerepet töltöttek be a *kutak*, amelyek részben a közterületeken, részben a magánportákon álltak, sok helyütt pedig a települések külterületét színesítették. A vezetékes víz bevezetésével és az állatállomány drasztikus csökkenésével mára nagyjából funkció nélkül maradtak, így sok közülük elpusztult vagy csak egyszerűen „eltűnt a szemünk elől”. A tájérték-felméréseken összesen öt kút került be a települési kataszterekbe. Beazonosításuk több esetben elképzelhetetlen lett volna a helyi lakosság segítségével nélkül. Ugyanez mondható el az egykori uradalmi major, Nyakasháza maradványainak felméréséről is.

Rejtett tájértékek a Hetésben

A szakmai és a helyi tudás összevetése eredményeként a Hetés több „rejtett” tájértéke is előkerült. Ilyenek például a Szijártóháza külterületén lévő, az egykori községi legelőkön álló, ma már a művelés elhagyása miatt spontán erdősüléssel az erdő közepére szorult kutak. Egy *egykori gémeskút maradványának* és egy még ma is működőképes *díszes kerek kút* megtalálása olyan érzelmi hatást váltott ki a helyi közösség több tagjából a beszélgetéseken, ami biztató alapot sejtet a tényleges megőrzésük szempontjából. Ezek az értékes tájelemek a közös terepi bejárások után bekerültek a kataszterbe.

A találkozásokon a településvezetőkkel és más helybéliekkel kiderült, hogy élénken él közöttük három egykori hetési település emléke. Ezek közül *Gálházának* és *Pálházának* ma már a helye is nehezen azonosítható, azonban *Nyakasháza* maradványai még felfedezhetők Zalasombatfa határában. A régi uradalmi major, illetve település emlékét – a helyiektől kapott előzetes információkat megerősítve – ma még az egykori épületek címeres téglái, egy

régi út és az azt kísérő fasor, továbbá egy itatóvályú maradványai őrzik az erdő mélyén. Az egykor több mint 50 főt számláló majorból az utolsó lakosok az 1970-es években költöztek be Zalaszombatfára. A régi településhely később beerdősült, az épületekből maradt téglákat folyamatosan elhordták. Nyakasháza maradványai – tekintettel a helyiek életében még ma is élénken élő emlékekre – bekerültek Zalaszombatfa kataszterébe. Ezeket az emlékeket tovább lehetne erősíteni, például egy emléktábla állításával és a terület bemutatathatóvá tételével.

A Hetés határon átnyúló jellegéből adódik, hogy a tájban felbukkanó emlékek között olyanokat is találunk, amelyek a két ország közös történelmére, együttműködésére, illetve az egykori határőrizetre utalnak. A Hetés településeit több évtizeden keresztül elválasztó Vasfüggöny emlékei közül két határőrtorony és egy tankcsapda került be a kataszterekbe. Ezeknek az egykori jugoszláv-magyar határsávban álló *védelemmel kapcsolatos létesítményeknek* az állaga meglehetősen leromlott. A Riganyóc déli lábánál lévő gúla alakú, moha lepte, erősen málló beton tankcsapdák a határon átvezető út mentén őrzik a Vasfüggöny emlékét. A Zsitkóc külterületén, a Riganyóc szőlőskertjei „felett” álló fémszerkezetes határőrtorony is felújítást igényel. Annál is inkább, mivel a toronyból gyönyörű kilátás nyílik a Hetés magyarországi és szlovéniai részére egyaránt. Érdemes lenne megőrizni ezeket a korábbi korra emlékeztető épített tájjeleket! A tankcsapdák környékét meg lehetne tisztítani a sűrű aljnövényzettől, és melléjük az egykori szerepüket, valamint történelmi háttérüket bemutató táblát kihelyezni. A riganyóci határőrtorony a felújítását követően kilátótoronyként akár a térség kiemelkedő turisztikai vonzereje lehetne.

A táji változatosság szempontjából kedvező, hogy az épített értékek mellett a természeti jellegű tájértékek is nagy számban vannak jelen. A tájértékek között meglepően sok *jellegfát* találunk. A legelők és szántók peremén húzódó mezsgyéken magányosan álló terebélyes faegyedek – nagyrészt kocsányos tölgyek – a hetési táj jellegzetes karakterelemei. Az országos helyzethez képest viszonylag gyakori előfordulásuk azt jelzi, hogy nagy tisztelet övezi a Hetésben ezeket az idős és szép fákat. Összesen tizennégy példányt mértünk fel, de lehetséges, hogy a felmérést érdemes lenne kiegészíteni. Annál is inkább, mivel az elmúlt években sajnos egy kedvezőtlen folyamat tapasztalható: a térségben több idős faegyedet kivágtak, hogy tűzifaként hasznosuljanak a hideg téli estéken. Különösen indokoltnak tartjuk a jellegfák védelmét egyedi tájértékként, hiszen amellett, hogy a hetési táj jellegzetes karakterelemei, fennmaradásuk az ökológiai hálózat megfelelő működéséhez is elengedhetetlen.

Egy elpusztult tájérték – az Attila-domb

A beszélgetéseken, majd az azokat követő terepbejárásokon egyes tájértékek sajnálatos pusztulását is sikerült azonosíthatóan rögzíteni. Kiderült például, hogy a szakirodalomban szereplő Attila-dombot –, amely a Hetésre (és a szomszédos Göcsejre) jellemző Attila-

hagyományok egyik szép táji emléke volt – elhordták, így ma már csak a helyét találni a mesterséges magaslatnak, ahonnan a hagyomány szerint egykoron Attila szemlélte a Róma ellen vonuló seregét. Az értékes tájjelem pusztulásával sajnos annak emléke is egyre halványul. Egy tábla állításával érdemes lenne megőrizni a hetési táj eme különleges épített elemének emlékét. Jó lenne tudni, vajon fennmaradt-e legalább egy fénykép az egykor több méter magas halomról?

A Hetés tájértékei a számok tükrében

A mintaprogramban a Hetés magyarországi településein 63, a szlovéniai településeken 55 egyedi tájértéket mértünk fel. A helyi tudás hasznosításával a listán szereplő tájértékek száma a magyarországi oldalon 21, a szlovéniai oldalon 38 százalékkal bővült. A szakértői felméréshez képest az új tájértékek döntően a nehezebben bejárható külterületi részokről kerültek elő.

A Mesés Hetés Zöldút tervezése a helyi közösség bevonásával

A Mesés Hetés Zöldút kialakítása a közösségi tájérték-gyűjtésnek köszönhetően a korábbi zöldutas folyamatokhoz képest új elemmel gazdagodott. A Hetésben a zöldút, elsősorban mint tájértékeket és közösségeket összekötő eszköz jelent meg.

A Mesés Hetés Zöldút tervezése több szempontból is sajátos térségben zajlott. A magyarországi hetési falvak 100 fő alatti lakosság száma miatt feltételezhetjük, hogy nehéz lesz olyan elkötelezett helyieket találni, akik aktívan részt tudnak venni a legalább fél évesre tervezett folyamatban. Szerencsére a hetési falvakban élők – mind az itt születettek, eredetileg innen származók, mind a beköltözöttek – nagyon támogatók és aktívak voltak a műhelyeken. A hetési közösség fő motivációja a közösségi élet felélénkítése volt, így messzemenően sikeresnek bizonyult a közösségépítő akciók – a Mesés Hetés tájséták és a Télesteri beszélgetések – sorozata. A siker kulcsa itt is egy rendkívül elkötelezett, szerteágazó ismeretekkel és kapcsolati hálóval rendelkező, helyben élő szakember, Bedő Andrea volt, akinek fáradhatatlan munkája gyümölcseként – az elnyert kitüntetések és díjakon túl – egy valóban aktív, összetartó, az országhatáron átívelő kötelék, közösség alakult ki Hetésben.

A tájsétákon bejárt és megismert utak – főleg mezőgazdasági, erdészeti vagy a falvak közötti kisforgalmú közutak - adták a gerincét annak a zöldút-hálózatnak, mely a mintaprogram eredményeként, Mesés Hetés Zöldút néven jött létre. A február-március körül több olyan, kis csoportos egyeztetést is szerveztünk, melyen a települések határait, külterületeit is jól ismerő, esetleg térképészeti, térinformatikai ismeretekkel is rendelkező helyiek, és a mintaprogram keretében a zöldút-hálózat tervezésével megbízott szakemberei vettek részt.

Az elméleti, térkép melletti közös gondolkodást újabb terepi bejárás követte, mely során GPS eszközzel rögzítettük a bejárt útvonalat és az útvonal mellett található tájértékek koordinátáit. Fontos cél volt, hogy olyan útvonalhálózat alakuljon ki, mely minden hetési települést érint, és lehetőleg a nagyobb turista forgalmú helyszínekkel – mint például a Dobronaki-tó információs pontja és kerékpáros bázisa – is kapcsolatot teremtsen. Szintén nagy hangsúlyt kapott az Eurovelo13 európai kerékpáros útvonalhálózathoz való kapcsolódás megteremtése.

Az Eurovelo13 átszeli a Hetést, hivatalos nyomvonala a határ szlovén oldalán futó közúton halad. Mivel a ZöME és a NAKVI (HOI) résztvevője volt az Eurovelo13 tervezését célzó nemzetközi projektnek, folyamatosan azt az álláspontot képviseltük, hogy a hosszú távú, európai kerékpár-túraúton szükséges olyan rácsatlakozó, tematikus kisebb útvonal hálózatokat is megjelentetni, melyek a turistákat lassításra, egy-egy értékes térség mélyebb megismerésére készítik. Ezeken az ún. útvonal-hurkokon a kerékpárosok számára megfelelő szolgáltatásokkal olyan turisztikai csomagajánlatok állíthatók össze, melyek értékesítése a helyi gazdaság (szolgáltatások, turisztikai és más jellegű vállalkozások) erősödését szolgálják.

Ezt a koncepciót a hazai aktív turizmus- és térkép üzletág vezető képviselőjével, a Cartographia Kft-vel való megállapodással és együttműködéssel is alátámasztottuk: egyrészt a Cartographia gondozásában egy több szempontból is újszerű megközelítéssel, a határon átnyúló térségről készült papírtérképpel gazdagodott a Hetés mintaprogramot bemutató záró kiadvány. A térképen a Mesés Hetés Zöldút útvonal-hálózatának nyomvonala mellett feltüntettük a jelentősebb, a közösségi tájérték-felmérés során rögzített egyedi tájértékeket is. Másrészt a Cartographia egyre szélesebb nemzetközi megjelenést is biztosító, aktív turisztikai on-line felületén, a FunIQ.hu oldalon is megjelent a Mesés Hetés Zöldút, település- és útvonal leírásokkal.

Tájséták és közösségépítő műhelyek, akciók a hetési mintaprogramban

Hetésben a mintaprogram első két hónapjában a hazai falvak közösségei körében tartottunk műhelybeszélgetéseket és tájsétákat, majd a harmadik hónaptól a szlovéniai falvakban és Lendván is szerveztünk eseményeket. Elsőként a településvezetőket tájékoztattuk egyenként, majd szerveztünk egy olyan alkalmat, ahol az érintett falvak és a térségközpont kisváros, Rédics polgármesterei mind jelen voltak. A közös tájékoztatás fontosságát is érdemes kihangsúlyozni. A közös kép kialakítása a program sikerének egyik záloga lehet, ehhez azonban elengedhetetlen, hogy a helyi szereplők, döntéshozók egy időben találkozzanak a szakemberekkel, egymás kérdéseit, véleményét, gondolatait is meghallgassák. A településvezetők tájékoztatása után olyan műhellyel folytattuk a munkát,

ahol a Mecsek Zöldút kezdeményezője és kulcsembere, Dr. Németh Ibolya személyesen jött el és mutatta be az általa indított mecseki folyamatokat.

Az első tájsétára azok jöttek el, akik az első beszélgetésen is részt vettek – az első séta résztvevői nem voltak többen egy tucattal, de a résztvevők aktivitásán érzékelhető volt, hogy hosszú távon is egyetértenek a célokkal, és támogatják a mintaprogramot. 2013 októberétől rendszeresen, minden harmadik héten szerveztünk egy tájsétát, melyeket „Téleesti beszélgetések” követtek. A magyarországi falvak közösségi tereiben, klubszobáiban találkoztunk; minden beszélgetés alkalmával bővült az érdeklődők köre. A hetési falvak közötti kis távolságnak – alig néhány kilométerre vannak egymástól – is köszönhetően nem ütközött különösebb nehézségbe az, hogy az egyes települések lakói más falu fórumán is részt vegyenek.

Nagyon örömteli volt, hogy minden alkalommal részt vettek a beszélgetéseken az idősebb generáció képviselői is. Számos régi hagyományt, mesterséget, szokást sikerült így feleleveníteni, gyakran – szinte mindig – olyan helyiek körében, akik közül sokak addig hiányzó tudással gazdagodtak.

A beszélgetések mindig a mintaprogram rövid bemutatásával kezdődtek, majd kértük a helyieket, meséljenek személyes történetükről, hagyományaikról. Itt a legjelentősebb történelmi „nyom” az egykori vasfüggöny és hatásai voltak – a több évtizedig egymástól teljesen elzárt hetési falvak lakóiban mély nyomott hagyott az elzártság.

2014 januárjában – már egy stabil magyarországi közösségi bázissal a háttérben – kezdtük el a szlovéniai, főként magyar lakta falvakban a munkát, a korábbiakhoz hasonlóan a tájséták és beszélgetések szervezésével. Az országhatár –, amely korábban egyben a vasfüggönyt is jelentette – két oldalán a korábbi évtizedek eltérő irányú folyamatai teljesen más jellegű települések létrejöttét eredményezték. A szlovéniai falvak lakosság száma messze meghaladta a magyarországi falvakét; élénk ifjúsági élet, nagy létszámú, jól felszerelt iskola, intézmények, szolgáltatások, jó minőségű közutak – ezeket találjuk a határ szlovén oldalán, sokszor mindössze 1-2 km távolságban Magyarországtól.

A Hetés mintaprogramban szereplő hat szlovéniai magyar falu elöljáróját és a környező nagyobb települések (Lendva, Dobronak) vezetőit a kezdetektől folyamatosan tájékoztattuk a közösségi akciókról, tevékenységekről, így szerencsére mindvégig támogatták a mintaprogram szervezési folyamatait. Azt tapasztaltuk, hogy a határon túli magyar közösség számára rendkívül fontosak azok a programok, melyekkel Magyarországhoz kapcsolódhatnak. A szlovéniai hetési falvak lakói rendkívüli lelkesedéssel, kimagasló érdeklődéssel és aktivitással üdvözölték a mintaprogramot, ennek köszönhetően a tájsétákon és a „Téleesti beszélgetések”-en rohamosan, szinte tömegessé vált a helyi lakosok részvétele. A mintaprogram legaktívabb közösségi programjainak időpontja többnyire a téli időszakra esett, ennek ellenére már a januári-februári tájsétákon 40-50, később 70-80 résztvevővel találkozhattunk. A tájsétákon többször is megvalósítottuk a „szomszédolást”,

vagyis a határ két oldalán lévő falvak között sétáltunk, meglátogatva így nem csak a magyarországi és szlovéniai falvak, de az egykori vasfüggöny nyomaiként megmaradt tájértékeket is. A helyi lakosok, települések – a tájséta induló pontjai és fogadó állomásai is – minden alkalommal szeretettel és bőkezűen látták vendégül a tájsétákon résztvevők egyre népesebb táborát; minden vendéglátás újabb és újabb lehetőséget teremtett a helyi gasztronómiai hagyományok megismerésére.

A mintaprogram céljai között az egyedi tájértékek közösségi alapú felmérése, megőrzése és a zöldút-hálózat kijelölése mellett egy tájérték helyreállítása is szerepelt. A mintaprogram ezen eleme is rendhagyó módon, a várakozásainkat messze meghaladó sikerrel valósult meg.

A vasfüggöny egykori jelenléte, a térség korábbi kettészakítottsága mély nyomokat hagyott a térség közösségeiben. Ezért is támogattunk egy már korábban felmerült ötletet, mely a szlovéniai és magyarországi magyar lakta falvak természetes összetartozását is megerősíti. A mintaprogram tájérték-helyreállító akciója keretében a helyi közösség Bödeháza–Szentistvánlak (Magyarország) és Zsitkóc/Žitkovci (Szlovénia) között a határon alakított ki egy közösségi teret, amely a Barátság park nevet kapta. Itt kapott helyet a szintén a mintaprogram keretében készült szimbolikus alkotás, a „Határtalan Madár”. A helyi közösség tagjai a környező erdőkben összegyűjtötték az egykori vasfüggöny maradványait, szögesdrót darabjait, amelyből egy Zalasombafán élő szobrász házaspár, Balogh Anita és Árvay László alkotta meg a szabadság és összetartozás jelképét, a madarat formázó szobrot.

A CSERHÁT MINTAPROGRAM

A Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet (ma: Herman Ottó Intézet) 2015 áprilisában indította útjára a Cserhát mintaprogramot. A program célja, hogy a korábban kidolgozott tájérték-felmérési módszereket ötvözve, egy tájkutató tábor keretében vegye számba a térség tájértékeit, s emellett a közösség hathatós bevonásának köszönhetően erősítse a helyiek identitástudatát. A terepi munkát több hónapos megalapozó kutatómunka előzte meg, mely elősegítette, hogy a fiatal kutatók (tájépítész, geográfus és humánökológus szakos hallgatók, valamint az intézet munkatársai és szakmai partnerei) megfelelő felkészültséggel érkezzenek a csodás és hagyományokban gazdag cserhádi falvakba.

A Cserhátról

Észak-Magyarországon, az Észak-magyarországi-középhegységben járunk. A folyók és völgyek által határolt hegység Budapesttől alig másfél órányi autóútra helyezkedik el, ennek ellenére más világgént tekintünk hatalmas erdőségeire, zárt falvaira, lélegzetelállító tájaira, élő hagyományaira. A szelíd dombokon mint gyöngysoron suhan át az ember szeme, miközben elgondolkodik azon, vajon hogyan élnek itt ma és hogyan élhettek egykor. A régi világban szépen művelt, harmonikus összképet sugárzó tájat alakított ki magának az ember, melynek ma már csak nyomai fedezhetők fel. Elvadult, eltorzult, gazdátlan tájakat lát szemünk, ha végigutazunk e térségen. Az elmúlást azonban késleltetik azok az itt élő emberek és csoportok, akik ragaszkodnak örökségükhöz, őrzik elődjeik hagyományát. Kétségkívül a nehezebb út ez, jótékony hatása azonban vitathatatlan, és napról napra egyre érezhetőbb.

A Cserhát Natúrpark

A 22 települést felölelő Natúrpark a táj értékeit ismerő és megőrizni kívánó helyi lokálpatrióták kezdeményezésére jött létre. Felismerték a térség egyedi természeti kincseit, melyek már önmagukban figyelmet érdemelnek, páratlan hagyományaikkal ötvözve azonban egyedülálló kincset képeznek. A natúrpark az évek és nehézségek ellenére ma is töretlenül kiáll céljai mellett, melyek a Cserhát falvaiban rejlő, országos viszonylatban is kiemelkedő és értéket képző hagyományok megőrzésére irányulnak. Munkájuk a népszerűsítés mellett kiterjed a hatékony érték- és aktív hagyományőrzésre is. A natúrpark a Cserhát Zöldút létrehozásával újabb perspektívát adott a helyieknek.

A Cserhát Natúrpark Zöldút

A zöldút csaknem 270 kilométernyi élményt és látnivalót nyújt a térségbe látogatók számára. Létrehozása során kiemelten fontosnak tartották, hogy a természeti értékek bemutatása a legszebb tájrészletek mentén történjen. A zöldút felöleli a falvakat is, ahol a kirándulók

ízeltőt kaphatnak a palóc népi építészetből, hagyományokból. Kiemelten fontos szerepet játszik a helyi identitás kialakításában és erősítésében. A kutatás során nem volt olyan beszélgetőtárs, aki nem tudott volna a Cserhát Zöldútról. Nagyon fontos, hogy a helyben lakók időről időre önmaguk is rácsodálkozzanak környezetükre, csak így biztosítható az a nagyon erős kötődés, mely a későbbiek során a helyben maradást segíti. Ezért is fontos, hogy már gyermekkorban elkezdődjön ez a folyamat.

A felkészülés időszaka

2015 áprilisában vette kezdetét a felkészülés. Az első lépés a felméréndő térség, települések kijelölése volt, amiben már részt vettek a Cserhát Natúrpark munkatársai. Pótolhatatlan hely- és lakosságismeretükre alapozva könnyen kirajzolódott a fókuszterület. A négy kiválasztott település Rimóc, Varsány, Nógrádsipek és Nagylóc voltak. A kijelölt falvakban nagyon eltérő minőségű és mennyiségű adat állt rendelkezésre a tájértékekre vonatkozóan, és a helyi csoportok is eltérő mértékben voltak felkészültek a témában. Rimóc esetében rendkívül gazdag adatbázis, helyi gyűjtés állt rendelkezésre, Nagylócon viszont korábban kevesebb lehetőség volt az értékek számbavételére. Kedvező volt ez a fajta diverzitás a kiválasztott falvak értéktárainak tekintetében, mivel így összehasonlíthatóvá vált, mennyit jelent a falu értékeinek védelmében az, ha élnek ott olyanok, akik számára ezek megőrzése fontos.

A települések kiválasztását követően megnyílt az út az alapos előzetes kutatómunka előtt. Minden település mellé szegődött egy-egy fiatal kutató, aki a későbbiekben a terepi felmérést is vezette. Varsányban Pécsi Zsófia (HOI), Nógrádsipeken dr. Monspart-Molnár Zsófia (HOI), Nagylócon Meszesán Péter (BCE), Rimócon Máté Klaudia (BCE) koordinálta a kutatómunkát.

A felkészülés időszakában a már meglévő adatbázisok feldolgozására került sor. A Cserhát Natúrpark korábban készített értéktárai jó kiindulási alapot jelentettek a munkafolyamat kezdeti szakaszán. A natúrpark munkaszervezete összegyűjtötte a települések épített és kulturális látnivalóit, a hagyományosan megtartott rendezvényeket, szálláshelyeket, és ami talán az értékőrzés egyik legfontosabb feladata, a helyi tudásőröket, népi mestereket, gazdálkodókat is. A hagyományokat, szokásokat, gazdálkodói tevékenységeket, sőt még a gasztronómiai sajátosságokat is számba vették. Ezek az adatbázisok jó kiindulási alapot jelentettek az egyes falvak kutatóinak ahhoz, hogy képet alkossanak, hol kell elindítaniuk a kutatásukat.

A natúrpark adatbázisa mellett a Magyar Néprajzi Múzeum adattárát is felhasználtuk. Igen érdekesnek és használhatónak bizonyultak a képeslaptárban található archív fotók, melyek segítségével a kutatók még pontosabb képet alkothattak a kiválasztott falvak múltjáról, értékeiről. Az archív képek a későbbi interjúk során is hatékony fogódzóként szolgáltak. A

palóc tájegység alaposan kutatott területnek számít néprajzi szempontból. A tájépítés leginkább az ember és táj kapcsolatát vizsgálja, és bár egyik tájban sem lehet elvonatkoztatni a szokásoktól és hagyományoktól, különösen igaz ez a Palócföldön.

A természeti értékek és az egykori tájhasználat vizsgálatához feldolgoztuk az archív térképeket, katonai felméréseket. A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság helyi munkatársai készséggel álltak rendelkezésre a védett természeti területeket érintő kérdések tisztázásában és a jelenlegi tájhasználat értékelésében. Az emberi hasznosítás mértékének csökkenésében, egyes esetekben nemcsak a táj degradációja, hanem új, értékes élőhelyek létrejötte is megfigyelhető, mint például a rimóci Sajgó hegy esetében. A korábbi szőlőhegy emblematikus szereppel bír a helyi lakosok körében, szinte mindenkinek van egy Sajgóhoz kapcsolható története, emléke. Ki legeltetett ott gyerekkorában, kinek szőlője volt, az idők folyamán azonban ezek elhomályosultak, s ma már csak egy-két parcellát művelnek a hegyen. A felhagyás következtében azonban olyan értékes gyepársulás jött létre, mely ma védett lepkefajok otthonaként szolgál.

Az előzetes kutatómunka eredményeként az egyes falvakra vonatkozóan a csoportvezetők konkrét elképzeléssel és munkatervvel rendelkeztek már a felmérőtábor megelőzően. A tájérték-felmérést a rendelkezésre álló rövid idő miatt és a jó gyakorlati módszer átadása, terjesztése érdekében egyetemi hallgatókkal és a szakterületben jártas kutatókkal közösen végeztük. Június elején 22 fiatal kutató öt napon keresztül próbálta ki élesben a megelőző kéthónapnyi kutatómunka során kidolgozott módszertant. A tábor szervezésében nagy segítséget nyújtottak a NAKVI-nak a helyi IKSZT és a natúrpark munkaszervezetének munkatársai, valamint a Magyar Idegenforgalmi és Területfejlesztési Egyesület (MITE) szakemberei. A felmérőtábor központi bázisa Rimóc volt, mivel ez a falu rendelkezett megfelelő mennyiségű szálláshellyel, és a helyi IKSZT otthont adott a csoportos munkának is.

A felmérés módszertana

A felmérés két jól elkülöníthető, de egymástól elválaszthatatlan munkafolyamatra osztható. Az 5-6 fős felmérő csapatokból két ember az adott településen interjúkat készített a tudásőrökkel, a többi felmérő pedig a település belterületén, illetve külterületén vette számba az értékeket.

Az egyedi tájértékek felmérésétől eltérően, a Cserhát mintaprogramban nem jellemeztük a felméréndő értéket az összes Természetvédelmi Információs Rendszer (TIR) adatbázisba szükséges adattal, de a paraméterek utólagos kiegészítésével ezek a tájhoz kötődő értékek is adaptálhatóak a TIR rendszerébe, mint egyedi tájértékek. A fő szempont a felmérés során a helyiek viszonyulása volt az adott tájértékhez. Ha néprajzi, természetvédelmi vagy egyéb szempontból ugyan nem is volt alátámasztható egy-egy képződmény, objektum tájértékként való megjelenése, de a helyi közösség számára fontosnak bizonyult, akkor bekerült az

adatbázisba. Példaként álljon itt a rimóci nyúl esete. A híres „pislog, mint a rimóci nyúl” mondásra olyannyira büszkék a rimóciak, hogy a falu bevezetőútja mentén lévő üdvözlőtáblához egy életnagyságú nyúlfigurát állítottak. Önmagában a nyúlfigura nem képez tájértéket, azonban az ott-tartózkodás során egyértelművé vált a helyiek mélyen gyökerező kötődése a rimóci nyúlhoz, és a fent nevezett figura ennek megtestesülése, így tájértékként bekerült az adatbázisba.

A kül- és belterületi felmérés során a későbbi könnyebb beazonosíthatóság érdekében rögzítettük a tájérték megnevezését, pontos koordinátáit, illetve címét, tulajdonosát vagy kezelőjét. Általános leírás készült a felvett értékekről, illetve meghatároztuk a veszélyeztető tényezőket is. A dokumentálás és a beazonosíthatóság érdekében minden tájértékről fotódokumentációt is készítettünk.

A felmérés a terepi munka mellett interjúk készítéséből is állt. Az előzetes kutatómunkának köszönhetően az egyes falvakban kirajzolódott azok köre, akik adatközlőként szóba jöhettek, akiket a hagyományokról érdemes volt megkérdezni. A félig strukturált interjúkat előzetesen elkészült interjúfonalak segítségével készítették a MITE munkatársai.

A terepen lévő és az interjúkészítő kutatók egymással folyamatosan kapcsolatban voltak, egymás munkáját segítve tárták fel a tájértékeket. Nem egyszer fordult elő az az eset, hogy egy interjúból olyan hasznos tájrészlet-elnevezések, régi tájhasználati módszerek derültek ki, melyeket a terepen lévő kutatók maguktól nem találhattak volna ki. Ilyen esetben a telefonos értesítés bizonyult hasznosnak.

A felmérőtábor során megfogalmazódott a kutatókban az „élményszerű” felmérés fogalma, melyet maguk is tapasztaltak. Az elmélet lényege abban rejlik, hogy a felmérők a tájértékek felkutatása során élményekkel gazdagodjanak, és minden élmény, mint egy erős fonal, a tájhoz való kötődést erősítse. Az elgondolás egy konkrét példán keresztül szemléltetve a következő. Rimóc falu határában – a természetvédelmi őrök kapott tájékoztatás szerint – több hepetó is található. A helyiek is hallottak róla, pontos helyét azonban senki nem tudta. A felmérő csapat az egyik terepi nap alkalmával a hepetó keresésére indult, majd hosszas túrázást követően rátalált. A megtalálás élménye hozta el annak felismerését, hogy maga az élmény is rendkívüli fontossággal bír, különösen a fiatalok esetében. Az „élményszerű” tájérték-felmérés gyerekkorban igen hatásos módszer lehet a tájhoz és a szülőföldhöz való kötődés kifejlesztésére és később a helyben maradás elérésére.

A helyiek bevonása

A Cserhát mintaprogram az azt megelőző tájérték-felmérésektől eltérően kiemelt szerepet adott a helyi közösségeknek. A program felismerte, hogy külső szemlélőként a figyelmet fel lehet kelteni, de a helyi örökséget és tudást elsajátítani nem lehet. A „gyüttmentek” nem mondhatják meg a helyieknek, mi az érték és mi nem, de szakértelmükkel erősíthetik az identitástudatot az ott élőkben.

A felmérőtábor hangsúlyos elemeiként szerepeltek az esténként szervezett beszélgetések, melyek egy-egy témakör köré csoportosultak. Az esteken részt vettek az adott témában helyi vagy országos szinten is jártas szakemberek és a helyi lakosok érdeklődő közössége is. Az általános vidékfejlesztési témakörökön túl a résztvevők megtárgyalták a helyspecifikus témaköröket is, például a cigányság és a helyi lakosok kapcsolatát. Sajnos a két csoport nagyon elkülönülve él az egyes településeken, és mélyen gyökerező, éles ellentét húzódik közöttük. Az ezzel kapcsolatos tapasztalatok azt mutatják, hogy az egyre fogyó magyar és a növekvő cigány lakosság közti ellentétekre a közeljövőben nem születik megoldás, hiába vannak segítő kezdeményezések. A tájértékek szempontjából is különösen fontos témakör ez, hiszen a betelepült cigány lakosság nem érzi magáénak a palóc néphagyományokat, így értelemszerűen nem is ápolja azokat.

A felmérőtábor záró napján közös tájsétán vettek részt a felmérők és a helyiek, hogy együtt vegyék szemügyre a faluban és határában húzódó értékeket.

A tájséta során nagyon fontos tapasztalásoknak lehettek részesei a helyi lakosok, ugyanis a külső szemlélők szemszögéből is láthatták a számukra már érdektelenné vált tájértékeket. A Cserhát mintaprogram tájsétája, amelynek útvonalát a Cserhát Zöldút útvonala mentén jelöltünk ki, Rimócról indult és Varsányban ért véget.

Tapasztalatok

A felmérőtábort követően bizonyosságot nyert az a megállapítás, melyet a Cserhát Mintaprogram elindulása előtt feltételeztünk. A helyiek bevonása összehasonlíthatatlanul eredményesebbé teszi a felmérést, és a program utóélete is garantálható, ha már a felmérés folyamán bevonjuk a helyi lakosokat. Általánosan elmondható, hogy az előzetes kutatás során ugyan pontos kép alkotható az adott tájról vagy településről, de ezek mögött száraz adatok állnak, és éppen a lényeg hiányzik: a helyi tudás. A hagyományos tudás nem szereshető meg adatbázisok és könyvek tanulmányozásával, az csak az ott élők kiváltsága – és ez így van rendjén. Ettől a helyi tudástól, a falu, a táj történetének részletes ismeretétől lesz egyedi és megőrzendő a tájérték, hiszen a táj a benne élő embertől lesz az, ami.

Ugyanakkor nem szabad megfeledkezni a kívülről jövő katalizátorokról sem. Egy ehhez hasonló mintaprogram alkalmas arra, hogy „felkavarja a vizet”, és ráébressze a helyben élőket, mennyi csoda veszi őket körül. A kívülről jövő értékelmések során azonban ügyelni kell arra, hogy csak minimálisan avatkozzunk bele a helyi folyamatokba, csak egy picit lökést, lendületet adjunk, hiszen a későbbiek folyamán nem lehetséges minden falu mellé egy-egy mentort állítani, aki korrigálni tudja az esetleges kilengéseket. A folyamatnak önszabályzóknak és önfenntartónak kell lennie.

Feldolgozás

A feldolgozási időszak legalább annyi időt és energiát igényelt, mint az előkészületek. A terepi adatok digitalizálása, az interjúk rendszerezése és szöveges bevitele idő- és munkaigényes folyamat. Az egyes falvakhoz külön nyilvántartások készültek, melyek tartalmazzák a korábban részletezett adatokat, valamint a mellékelt fotódokumentációkat is. Az adatok rendszerezése során körvonalazódtak azok a területek, melyek az egyes településeken dominálnak. Rimóc esetében –, mely mélyen vallásos falu – a szakrális tájértékek voltak túlnyomó többségben. A fészületek, kápolnák, kegyhelyek és szent helyek a faluban kiemelt szerepet kapnak, a helyi közösség magáénak érzi, és a hozzájuk kötődő hagyományokat ápolják.

A tájértékekre vonatkozó adatok kiegészültek a Természetvédelmi Információs Rendszerbe szükséges jellemzőkkel is, így a mintaprogram során felvett értékek egyedi tájértékeként is rögzítésre kerültek. A nyilvántartást az érintett települések is megkapták abból a célból, hogy a későbbiekben a módszertan alapján szabadon bővíthessék, és megőrzésüket ezáltal is biztosítsák.

Módszertani kiadvány

A cserhádi mintaprogram tapasztalatairól és a felmérés módszertanáról a Herman Ottó Intézet gondozásában módszertani útmutató készült. A kiadvány az ország bármely településén segítséget jelenthet azok számára, akik szeretnék összegyűjteni településük tájértékeit.

Utóélet

A Cserhát mintaprogram kedvező fogadtatásra talált a helyi szervezetek körében. A Rimóci Újság rögtön a táborot követő számban cikket hozott le a kutatásról, melyben arra buzdítja a helyieket, hogy ápolják és őrizzék hagyományait.

Ahogy az a fejezet elején már elhangzott, a négy település eltérő mértékben motivált a tájértékeik összegyűjtésében. Rimóc település 2015. szeptember 4-én helyi értékek megőrzését elősegítő műhelyt tartott, ahová minden olyan szakértőt meghívtak, akik valaha foglalkoztak Rimóccal. A nagyszámú résztvevő több mint fele helyi lakos volt, akikkel konstruktív beszélgetés alakult ki. Mindez természetesen nem jöhetett volna létre a helyi IKSZT munkatársai nélkül. Burik-Vincze Ágota és Bablana Ferenc helyi lakos és lokálpatrióta minden tőlük telhetőt megtesz, hogy az egyedülálló palóc értékek ne vesszenek a feledés homályába.

Köszönet

A Cserhát mintaprogramban való részvételért köszönet illeti

- a Herman Ottó Intézet valamennyi résztvevő munkatársát,
- a Cserhát Natúrpark munkaszervezetének munkatársait,
- a Magyar Idegenforgalmi és Területfejlesztési Egyesület résztvevő munkatársait,
- a rimóci IKSZT munkatársait, valamint
- Rimóc, Varsány, Nógrádsipek, valamint Nagylóc települések önkormányzatát és helyi lakosait.

TÁJÉRTÉKEKRE ALAPOZOTT SZELÍD TÉRSÉGFEJLESZTÉS – A HORTOBÁGYI MINTAPROGRAM

A Hortobágyi LEADER Egyesület működési területéhez tartozó 11 hortobágyi település – Balmazújváros, Egyek, Folyás, Görbeháza, Hortobágy, Nádudvar, Polgár, Tiszacsege, Tiszagyulaháza, Újszentmargita és Újtikos – volt a helyszíne annak a mintaprogramnak, amely hosszas előkészítés után 2015 nyár végén és ősz elején zajlott.

A program célja – a hetési mintaprogramhoz hasonlóan – a tájértékek közösség bevonásával, zöldutas módszertannal történő gyűjtése és a táj értékes elemeinek helyi közösségek által történő hasznosítása érdekében egy térségi zöldút-hálózat tervezése volt. A korábban már a Hetésben alkalmazott módszertan további tesztelését az tette szükségessé, hogy amíg a magyar-szlovén határ térségében tíz kicsiny, 10-100 fő lakónépességű településsel dolgoztunk, addig a Hortobágyot nagy közigazgatási területű települések jellemzik, és a vizsgálati területen 8-18 ezer fős lakosú kisvárosok (Balmazújváros, Nádudvar és Polgár) is vannak. Ezen táji különbségekből adódó módszertani kérdések mellett a Hortobágyon kiemelt hangsúlyt kívántunk helyezni a fiatal korosztályok bevonására a tájértékek gyűjtésében, a zöldút-hálózat tervezésben, valamint az internetes közösségimédia-felületek hasznosítási lehetőségeinek feltárására. Ezekre az előregedő népességű Hetés nem nyújtott, nem nyújthatott megfelelő mintaterületet.

A mintaprogram megvalósításában a térségi LEADER szervezet szakmai együttműködő partnere a Zöldutak Módszertani Egyesület (ZÖME) volt. A program egyes részeinek megvalósításához külsős szakmai együttműködő partnerként csatlakozott a Herman Ottó Intézet (HOI). Ez lehetővé tette, hogy az intézetben készülő módszertani útmutatóba beépülhessenek a hortobágyi szakmai tapasztalatok.

A helyi partnerek közül ki kell emelni a balmazújvárosi székhelyű Hortobágy Természetvédelmi Egyesületet (HTE; www.hortobagyte.hu) és Balmazújvárosi Nagyszikért Alapítványt, kiemelten Ecsedi Zoltán természetvédelmi szakember részvételét. A nádudvari felméréseket nagyban segítette a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola és Kollégium (www.nadudvariszakiskola.hu) közreműködése. Egyeken, a helyi általános iskolától és a katolikus egyházközösségtől kaptunk olyan segítséget, aminek köszönhetően az egyeki közösségi rendezvények hatása talán a teljes mintaprogram terén a legnagyobb volt. A térségfejlesztési és a természetvédelmi szempontok egyidejű, koordinált érvényesítésének nehézségeit érzékelve örömmel vettük, hogy mind egy-egy településen, mind központi szinten eredményes párbeszéd indult meg a működési területével érintett Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósággal, amelyet a program lezárultát követően is folytatni érdemes.

A közösségi tájérték-gyűjtés folyamata és tapasztalatai

Az érintett települések tájértékeinek felmérése közösségi tájérték-gyűjtés keretében történt. Ezúttal is megtartottuk a Hetésben alkalmazott kétlépcsős felmérési módszert: az első szakaszban zajló szakértői felmérés előkészítette a második szakaszban a helyi közösség – kiemelten a fiatal korosztályok – aktív bevonásával történő munkát. A második felmérési szakaszban fontos eszközként szolgáltak a Hetésben már alkalmazott tájséták és az azokat követő közösségi fórumok. A kötetlen jellegű rendezvények ezúttal is eredményesen szolgálták a tájértékek iránti fogékonyság erősítését. A helyi tudás hasznosításának köszönhetően ismét több, a hortobágyi pusztán évtizedeken, sőt akár évszázadokon keresztül „rejtőző” érték került elő, amelyeket a helyiek közül is csak kevés „tudásőrző” ismert.

A program során egységes szemlélettel és módszertan alapján készült el valamennyi érintett település tájértékeinek katasztere. A szakértői felméréseknek, valamint a helyi közösség tagjainak részvételével zajló tájsétáknak és közösségi fórumoknak köszönhetően a 11 településen összesen 560 tájértéket felvételeztünk és dokumentáltunk. E tájérték-szám kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy mindez csak egy kezdeti lépésnek tekinthető, hiszen a program egyik kiemelt célja a tudásátadás volt. Reményeink szerint a felmérések helyi szinten a megismert módszertannal folytatódnak, köszönhetően a kialakított partneri kapcsolatoknak is.

A tájértékek dokumentálására új, egyszerűsített adatlapot használtunk. Ez egyrészt biztosítja a felmérések eredményeinek helyi közösségek részére, informatív módon történő átadását. Másrészt alapul szolgálhat a természetvédelmi szakterület részére a felmérési eredményeknek egyedi tájértékként a központi nyilvántartási rendszerbe (TIR–OKIR) történő integrálására, úgy, hogy nincs szükség újabb terepi felmérésre.

A mintaprogram indulását követően lefolytatott eredményes egyeztetéseknek és szakmai együttműködéseknek köszönhetően a felmért tájértékek rövidesen elérhetőek lesznek a TÉKA-program, illetve a funiQ aktív szabadidőportál weboldalain (tajertektar.hu és funiq.hu), és reményeink szerint a Hortobágyi LEADER Egyesület internetes felületén is. Ez azért is kiemelten fontos, mert tapasztalatunk szerint a tájérték-felmérések eredményei csak ritkán jutnak el azokhoz, akik a legtöbbet tudják tenni a megőrzésükért: a helyi közösségekhez.

Az „ifjú értékőrök” bevonása vegyes eredményeket hozott. Kiemelkedő aktivitással csatlakozott az egyeki katolikus általános iskola, és a tájsétáknak a rövid idő ellenére is érzékelhető hatását, a tájértékek iránti érzékenység növekedését tapasztaltuk.

„A Hortobágy mintaprogrammal 2015 nyarán ismerkedtem meg, a Tiszabábolnán megrendezett hittan táborban. Közvetlen környezetemre kifejtett hatását abban látom – mint tanító és családanya –, hogy az eddig fel nem ismert egyszerű, de nagyon értékes helyi

kincseinket tudom én is észrevetetni a gyerekekkel, miután velem is felfedeztették. Eddig elmentünk ezek mellett a házak, sírok, fészületek vagy fák mellett, most már kicsit más szemmel nézünk rájuk. Pedagógusként pedig jó lehetőség ennek a szemléletnek a továbbadása. Fontosnak tartom a hagyományok és a helyi értékek továbbadását, mert a nélkül nem tudom elképzelni a felnőtt életet, hogy ne kötődne a szülőfalumhoz, vagy hazám hagyományaihoz, a régiek munkájának gyümölcseihez.”

Aranyné Szalai Tünde (Egyek)

Szintén eredményesnek tekinthető az újszentmargitai fiatalok bevonása. Ezek a pozitív tapasztalatok nem utolsó sorban a csatlakozó, a helyi örökség iránt érzelmileg is elkötelezett tanároknak volt köszönhető. Bízunk benne, hogy azok az általános iskolás közösségek, amelyekkel a mintaprogramban sikerült közösen dolgoznunk, a jövőben is részt fognak venni a helyi értékek fenntartásában, kezelésében. Ugyanakkor több helyen sajnálattal hallottuk, hogy az iskolafenntartás központosított rendszeréből adódó nehézségek miatt a pedagógusok nem vállalják az általános iskolás diákok csatlakozását.

Az egyik népszerű internetes közösségimédia-felületen egy tájértékes játék segítette a tájértékek közösségi gyűjtését. A „HOL JÁRUNK? – Hortobágyi kincses túra” játék során rendszeres időközönként egy-egy már korábban felmért tájértékről készült képet osztottunk meg feladványként, a megfejtéseket pedig az oldal követőitől vártuk. A játéknak köszönhetően egyes tájértékekről (pl. az egyik cserepesi hodályról és gémeskútról) archív fényképeket töltöttek fel a résztvevők, amelyeket a dokumentálásnál is tudunk hasznosítani. Voltak olyan tájértékek is, amelyekre a feladvány alapján megindult „párbeszéd” során került látóköreinkbe: az újszentmargitai Cifra híd feladványa alapján ismertünk meg egy hasonló vízügyi létesítményt az Árkuson, amely később be is került a kataszterbe. Érdekes tapasztalat volt, hogy az internetes közösségi-média alkalmazása során nem csak, sőt nem elsősorban a fiatal korosztályt sikerült megszólítani.

Tájséták, avagy kincskeresés a hortobágyi pusztán

A tájséták kiemelkedően fontos alkalmak voltak arra, hogy a tájértékeket felkeresve találkozzunk a helyi közösség tagjaival. Szervezésükre akkor kerítettünk sort, amikor az előzetes adatgyűjtés és terepbejárás alapján már rendelkezünk az adott település tájértékeiről előzetes ismeretekkel. Meglátásunk szerint a szakértői tudás ily módon kapcsolható össze a legeredményesebben a „helyi tudással”, minden olyan ismerettel, ami a helyben élő emberek fejében van, akár saját, akár közösségi élményeken vagy örökségen alapul, könyvekben, leírásokban azonban jellemzően nem fellelhető.

Egyeken két alkalommal tartottunk tájsétát, elsőként két helyi vezetőnk segítségével ismerkedtünk a település belterületének tájértékeivel, többek között a kálváriás temetővel

és a hagyományos stílusú népi lakóépületekkel. Néhány nappal később egy közel 40 fős általános iskolai diákcsoporthal kerékpáron jártuk be a települést. A korábban felmért tájértékek bemutatásával a helyi fiatalok tájértékek iránti „érzékenyítése” volt a cél. Izgalmas beszélgetések alakultak ki a fiatalok természeti értékekhez való kötődéséről, a helyi „vértelkes” házokról és a különleges eperfasorról. A beszélgetések eredményeként „előkerült” egy korábban nem ismert feszület is, amely bekerült a kataszterbe.

Tiszacsegén szeptember első szombatján egészen rendhagyó tájsétára, pontosabban „tájhajózásra” indultunk a Tiszacsegei Halászcserhársárga harcsapaprikás főzőverseny és fesztivál helyszínéről. A csegei rév környéki tájértékeket új nézőpontból, a Tisza felől tekintettük meg. A bizonytalan időjárás miatt a táj megismerését sikerült összekötni egy, az összes résztvevő számára különleges élményt biztosító egyedi programmal.

Újtikoson szeptember közepén a Tésztafesztivál adott lehetőséget a tájsétára, amelyre a fesztivál hivatalos programja után, kora délután indultunk el. A kistelepülés tájértékei közül meglátogattuk a református és katolikus templomot is. A viszonylag fiatal, 1930-as években épített település az akkori tervezési irányzatot követve csillag alakzatú utcaserkezetet őriz. Típusstervek alapján épült házai, az ún. telepes házak a felvidéki, észak-magyarországi faragott deszka oromfalas parasztházak formáját idézik. Kiemelkedően sok ilyen régi épület maradt fenn viszonylag jó állapotban, melyek – csoportos tájértékként – bekerültek a település tájérték-kataszterébe.

Nádudvar nemzetközi hírű kézművességéről, főként fazekas hagyományairól ismert kisváros a Hortobágy közepén. A nádudvari kézműves tematika köré építettük itteni tájsétánkat és fórumunkat. A délutáni program a Nádudvari Népi Kézműves Szakiskola és Kollégium Szín-Terében indult, és az érdeklődők néhány működő műhelybe is beleshettek. Ezt követően ifj. Fazekas István fazekas műhelyébe látogattunk. A Fazekas dinasztia 300 éve úzi ezt a mesterséget – és ezzel a különleges hagyománnyal nincs egyedül a nádudvari családok körében: a kisvárosban három család is él, amely több száz éve a fazekas mesterséggel foglalkozik. A tájséta következő állomása a KincsesHáz volt. Az épület, mely egykor fürdőház, majd idősek napközije volt, jelenleg a Városi Közgyűjteménynek ad otthont. A KincsesHáz vezetője, Ludmanné Ilona hatalmas lelkesedéssel és kitartással ápolja, gondozza a Hortobágy táji értékeit is magában foglaló gyűjteményt, és még ennél is fontosabb feladatának tartja, hogy a helyi fiatalok a megismerésen túl minél több aktív tevékenységen keresztül megélik, megismerjék hagyományait. Tájsétánk alkalmával a szakiskolai diákok első alkalommal látogattak a KincsesHázba, és rögtön élénken érdeklődtek ennek az országos szinten is egyedülálló intézménynek a további programjai iránt.

Újszentmargitán is nagyon aktív helyi segítőköt találtunk, itt a tájsétával együtt tájérték-helyreállításra is sor került, amelybe a helyi általános iskola diákjai, pedagógusai és a település néhány közmunkása is bekapcsolódott. Délelőtt először az Újszentmargita és

Tiszagyulaháza határában álló több száz éves káptalani határköveket kerestük fel és bontottuk ki a sűrű bozótból, majd az egykori Tisza meder mentén nőtt évszázados tölgymatuzsálemeket tettük ismét láthatóvá a felnőtt cserjék eltávolításával. A tölgyfák után még több különleges helyet látogattunk meg: a Selypes-ér zsilip nélküli „vízi kereszteződését”, a Cifra hidat, valamint az egykori Lóré nyomvonalát és megmaradt épített elemeit.

Balmazújvároson szeptember közepén a Bíbic Ökofogadó és Oktatóházban gyülekeztek a tájséta résztvevői, ahonnan Ecsedi Zoltán helyi természetvédelmi szakember vezetésével kísértünk a balmazújvárosi Nagyszikre. Itt a sziki élővilág sajátosságai mellett a hortobágyi tájhasználatot is egészen új szemszögből vizsgálhattuk meg. Itt alakult ki a tájérték-helyreállítás újabb ötlete: a Nagyszik melletti házak falának fehérre meszelése a hortobágyi puszta, illetve a településszegély jobb illeszkedése érdekében.

Virtuális kincses túra a Hortobágyon: a közösségi média mint a közösségépítés és a tájérték-gyűjtés eszköze

A mintaprogram kommunikációjának, valamint közösségépítésének egyik meghatározó eleme volt az online közösségi média alkalmazása. A folyamatot a program teljes időtartama alatt a legnépszerűbb internetes közösségi média felületen saját profil létrehozása és működtetése segítette.

A *Hortobágy Kincsei Zöldút* Facebook oldalt (<https://www.facebook.com/Hortobagy.Kincsei.Zoldut>) a mintaprogram kezdetét követően útjára indítottuk. A felületen a program időtartama alatt olyan tartalmak jelentek meg, melyek segítették a táji örökséghez való kötődés kialakítását és a közösségépítést. Az oldalon különböző témakörökben közzétett posztokkal mintegy két hónap alatt több mint 28 000 összes egyedi felhasználói elérést tudtunk elérni, az összes megjelenés száma pedig meghaladta az 58 000-et. Fontos megjegyezni, hogy a működtetés során nem éltünk a szponzoráció lehetőségével, tehát egyik esetben sem fizettünk külön díjat a nagyobb megjelenés elérése érdekében.

Az oldal az egyik legfontosabb megjelenési felülete volt a különböző rendezvény-megjelenéseknek, a tájséták, tájérték-gyűjtések népszerűsítésének, illetve az ezekről szóló beszámolóknak. Legtöbbször saját fényképekkel, írásokkal (néha több részletben) közvetítettünk a különböző eseményekről, azonban a közösségi élmény és hálózat erősítése érdekében több alkalommal osztottuk meg a mások által készített fényképeket, beszámolókat. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a helyszíni tevékenységekről megosztott tudósítások, fényképek jutottak el a legtöbb emberhez, összesen közel 14 000 felhasználót értünk így el, a megjelenések közül pedig közel 28 000 ezekhez a posztokhoz köthető – ez körülbelül a fele az összes elérésnek, megjelenésnek. Nem csak az elérési adatok, hanem a

közvetlen visszajelzések alapján is elmondhatjuk, hogy a helyi közösséget az ilyen jellegű megjelenések mozgatták meg legjobban az interneten. Nem váratlan, de mindenképpen rögzítendő tanulság a jövőre nézve, hogy érdemes ezekre a megjelenésekre kiemelt figyelmet fordítani és kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket.

Ugyanitt hirdettük meg a „*HOL JÁRUNK? – Hortobágyi kincses túra*” játékot. Összesen 8 alkalommal osztottunk meg feladványként egy-egy helyi tájértékről készült képet, a megfejtéseket pedig az oldal követőitől vártuk. A tudatosan változó nehézségű feladványokhoz kapcsolódóan néhány nappal később természetesen közzétettünk megfejtéseket. Összesen 17 poszt született a témában. Előkerültek archív fényképek (például az egyik cserepesi hodályról és gémeskútról), amelyeket a dokumentálásnál is tudunk hasznosítani. Voltak olyan „rejtőző” tájértékek is, amelyek a feladvány alapján megindult „párbeszéd” során kerültek látókörünkbe: az újszentmargitai Cifra híd feladványa alapján ismertünk meg például egy hasonló vízügyi létesítményt az Árkuson, amely később be is került a kataszterbe. Habár a játék meghirdetésével nagyobb aktivitást szeretünk volna elérni, érdekes tapasztalat volt, hogy az internetes közösségi-média alkalmazása során nem csak, sőt nem elsősorban a fiatal korosztályt sikerült megszólítani. Összességében elmondható, hogy a tájértékes játék fontos eleme volt a mintaprogram megvalósításának.

A zöldutakkal általában is szeretünk volna megismertetni az oldal követőit és kedvelőit, ezért több olyan posztot is közzétettünk, amely nem kapcsolódik a térséghez, hanem a magyarországi zöldutas közösségek tevékenységeit mutatja be. A rendelkezésre álló idő rövidegére, illetve részben ebből fakadóan a posztok alacsony számára tekintettel a zöldutak témájával ebben a formában az adott időszakban nem tudtuk igazán sikeresen megszólítani a közösséget. Tekintettel arra, hogy a mintaprogram profiljával egy olyan felület áll rendelkezésre, amellyel közvetlenül szólítható meg az oldal 210 követője, működtetésének fontos szerepe van a program továbbvitelének sikerességében. A „*Hortobágy Kincsei Zöldút*” profil működtetését a jövőben a ZÖME helyi szereplőkkel együttműködésben, megosztva fogja végezni.

A Hortobágy jellegzetes és különleges tájértékei

„Hortobágy. Olyan táj, amiről nagyon sokan azt hiszik, hogy ismerik, és mégsem. Hiszen a Kilenclyükú hídon túl –, ami méltán híres – nagyon sok más értéket rejt ez a táj. Az itt töltött idő során az is világossá vált, hogy az itt élőket ért viszontagságok ellenére a helyi közösségek kötődnek a környezetükhöz és szeretnék megmutatni a világnak, amire büszkék.”

Erdős Zoltán (ZÖME)

A Hortobágy Magyarország egyik szimbolikus jelentőségű tája. Ha megkérdeznénk a hazánkat felkereső külföldi turistákat, hogy melyik a „legmagyarabb” táj, a legtöbben

bizonyára elsőként a pusztát említenék. A Hortobágy végeláthatatlan füves síkja a legelő szürkemarhacsordákkal, rackajuhnyájakkal és az állattartáshoz kapcsolódó gémeskutakkal, hodályokkal kétségkívül Magyarország egyik jellegzetes vidéke. Valószínűleg kevesen tudják, hogy a fátlan pusztai táj kialakulásában nemcsak természetes folyamatok játszottak szerepet, hanem az évszázados múltra visszatekintő emberi beavatkozás és tájhasználat: a vízszabályozás és a legeltető állattartás is.

A Hortobágy jellegzetes tájértékeinek jelentős része a pusztai legeltető állattartáshoz kapcsolódik. Ezek egyike a *gémeskút* – az elmúlt több mint egy évszázadban ez – az egyébként az egész világon elterjedt kútforma – a pusztai egyik jelképévé vált. Fontosságukat jelzi, hogy számos néphit, népszokás kapcsolódik hozzájuk. Az állattartás átalakulásával sajnos sok egykori gulyakút igen rossz állapotban van. Ugyanakkor a hortobágyi táj karakterében betöltött szerepüket felismerve néhányat helyre is állítottak közülük, elsősorban a nemzeti parki bemutató-területeken. Az európai uniós mezőgazdasági támogatási rendszerekkel összefüggésben többet az újbóli hasznosítás miatt újítottak meg, sajnos legtöbbször nem hagyományőrző módon.

A Hortobágy különleges tájértéke a pusztán átvezető egykori *Sóút*, amelyről a későbbiekben még említés kerül. A Sóút mentén egynapi járóföldre egymástól sorakoztak a *csárdák*. A mintaterületen ezek közül ma is eredeti funkciójában működik a Nagyhortobágyi csárda. Még áll, de közösségi hasznosításért „kiált” a Kishortobágyi csárda. A lebontott margitai Kaparó csárda emléke azonban már csak a helyiek fejében és néhány archív fényképen keresztül él. A csárda helyet kapott a helyi értéktárban is. Mivel emléke a helyiek fejében még ma is élénken él, a csárdahelyet mi is felvettük az újszentmargitai kataszterbe. A „Magyar szürke hajtóutat” kulturális örökség kategóriában felvették a Hajdú-Bihar megyei értéktárba is. Gencsi Zoltán munkásságának köszönhetően a jövőben egy tematikus út is nagymértékben hozzájárulhat a múlt ezen emlékeinek ökoturisztikai hasznosításához.

A felmérések egyik nem várt kellemes meglepetése, hogy több település kataszterében viszonylag nagy számban kaptak helyet a *népi lakóházak*. Egyeken több olyan lakóház maradt meg, amely több elemében őrzi a térségre és a településre jellemző hagyományos népi építészeti stílusjegyeket. E házak különlegessége a deszkából készült, faragott mintás oromzat, amelynek a népi elnevezése: *vértetek*. E házak –, amelyek közül többenél még a fatornác és a nádfedél is megmaradt – az alföldi népi építészet sajátos helyi változatát képviselik. Két utcában még vonzó településképet alkotnak az egymás mellett megmaradt népi lakóházak, ami jó alapot biztosíthat az örökségturizmus fejlesztésére. A másik különleges példa Újtikos, ahol 48 darab ún. telepes ház került be a települési kataszterbe. Ezek a típusok alapján 1938-ban, a község alapításakor készült lakóházak az elmúlt évtizedekben nagyrészt megőrizték eredeti struktúrájukat, s így ezek az építészeti emlékek különleges hangulatot adnak az országos szociálpolitikai törekvések mentén létesített településnek.

Az épített elemek között a Tisza menti településeken több olyan *gazdasági épület* is bekerült a kataszterbe, amelyek annak idején az egri főkáptalan Tiszán inneni birtokközpontjaiban álltak. Sok közülük hasznosítás hiányában rossz állapotban van. Vajon meg lehet-e ezeket menteni egy új, közösségi jellegű funkciót találva az épületeknek? Ohaton szerencsére még ma is használatban és megfelelő állapotban van az 1889-ben épült magtár nagyméretű, kétszintes épülete, amely a közelben álló egykori Gödény-kastélyhoz tartozott.

A felmért értékek közül különösen közel állnak a szívünkhöz az egri főkáptalan egykori birtokának határát jelző *káptalani határkövek*. Ezekre az újonnan megtalált öreg határjelző kövekre már a program elején felhívták a figyelmünket. Később az újszentmargitai Varga Gabi bácsi útmutatása alapján az Újszentmargita és Tiszacsege határán található Szalag-, más néven Határ-erdőben megtaláltuk és felmértük ezeket a feltűnően nagyméretű, bükkaljai vulkanikus eredetű terméskőből készült, feltehetően több évszázados múltra visszatekintő határköveket és a közöttük húzódó határárkot. Később, a balmazújvárosi közösségi fórumon Pozsonyi József nyugalmazott múzeumigazgató úr hívta fel a figyelmünket arra, hogy Darassa-pusztán is található hasonló határkövek. A fórumot követő terepbejárás során az Újszentmargita és Balmazújváros határán álló határjelző köveket és árkot is sikerült megtalálni. Feltételezhető, hogy a hortobágyi puszta e jelentős kultúrtörténeti emléke részben megsemmisült, mert az árok és az annak aljára helyezett, a szalag-erdei határkövekhez képest kisebb méretű kövek egy részét betemették. A határkövek történetét érdemes lenne még tovább kutatni. Vajon tényleg a XVI-XVII. századi birtokperlek lezárása utáni időkből származnak, amikor az okiratok szerint az egri főkáptalan birtokának a határait ilyen módon jelölte meg?

A hortobágyi puszta jellegzetes tájelmei a *halmok*. Ezek a gyakran alig néhány méter magas térszíni kiemelkedések elsősre gyakran nem is keltik fel az utakon gyorsan elsuhanó gépjárművekben utazók figyelmét. Még jobban megnézve is nehéz eldönteni, hogy természetes eredetűek vagy emberi alkotások. A halmokról a természetvédelmi és a kultúrálisörökség-védelmi szakterület is pontos nyilvántartásokkal rendelkezik. Ezért a mintaprogram keretében – tekintettel a program rövid futamidejére is – elsősorban azokat vettük fel a tájértékek közé, amelyek a helyi közösség életében is fontos szerepet töltenek be. E kötődés gyakran e kiemelkedésekhez kötődő hagyományokkal (mondákkal, legendákkal) áll kapcsolatban.

Rejtélyes halmok a pusztában

A halmok olyan mesterséges eredetű kiemelkedések, amelyeket nagyobb részét még őseink Kárpát-medencébe érkezése előtt, az itt élő népcsoportok tagjai emelték. Nagy részük temetkezőhely volt – ezért is találó Illyés Gyula elnevezése: „az Alföld piramisai”.

Ilyen, a szakemberek által kurgánnak nevezett halom például az Egyekről Tiszacsegére vezető út mentén fekvő *Szöghatár-halom*. Az innen előkerült középső bronzkori leletek a debreceni Déri Múzeumban tekinthetők meg. A halomra a későbbi korokban is temetkeztek: halmon egy Szalóki István szomolyai népi kőfaragó mester által készített, 1929-ben emelt feszület áll, mellette régi sírkövek láthatók. Neve és a rajta mélyülő, hosszan futó árok is jelzi, hogy később – sok messziről is jól látható egykori sírdombhoz vagy településhelyet jelölő lakódombhoz (tellhez) hasonlóan – határhalomként is fontos szerepet kapott. Ez a halom jelölte egykor a debreceni és a csegei külső területek határát. A Szöghatár-halmon az alföldi löszpuszta gyepekre jellemző, ritkaságuk miatt természetvédelmi oltalom alatt álló növényfajok is élnek, mint például macskahere.

Évszázadokon keresztül határhalom funkciót töltött be a *Szálka-halom* is. Ennek jól látható jelei a halom tetejéről induló árkok, amelyek az asztallap simaságú pusztán markáns határárokként folytatódnak. Ez a mesterséges domb és a határárkok napjainkban is Hortobágy, Balmazújváros és Nagyhegyes települések közigazgatási területének határát jelölik.

Egyes halmok máig őrzik titkukat, mint például az Egyek közigazgatási területéhez tartozó Ohat közelében emelkedő *Földvár-halom*. Feltételezés szerint egy közeli földvarról kaphatta a nevét, amelynek mára már nyoma sem maradt...

A hortobágyi pusztát járva megkerülhetetlen volt a fák sajátos kérdésköre. A szakemberek még ma is érzelemdús vitákat folytatnak arról, hogy milyen múltja és jövője van e tájon az erdőknek. A Meggyes csárdánál ma a kilátást egy közeli erdő zárja le dél felé. Milyen más lehetett ez a táj akár csak néhány emberöltővel korábban, amikor a legautentikusabb állapotban megmaradt egykori csárdaépület utolsó lakója a tornácre kiülve még a karcagi templomok tornyát is tisztán látta! Hosszas szakmai egyeztetések után a Hortobágy Tisza menti részéről az egykori keményfás ligeterdők maradványaként több évszázados famatuzsálemet is bevettünk a kataszterbe, amelyek ma már *jellegfaként*, magányosan állnak a pusztában. Szintén bekerült a kataszterbe több öreg vackorfa és eperfa, amelyeket ma is számon tartanak az itt élők, sőt a gyümölcsüket – a belőle készülő pálinka miatt – nagy becsben is tartják. Az erdőfoltok közül a tervezett zöldút nyomvonal mentén vagy annak közelében – például a balmazi Magdolna pusztán és a nádudvari Alsó-Szelencés pusztán – néhány szárnyékerdőt is felvettünk a tájértékek listájára, elsősorban kultúrtörténeti jelentőségük alapján. Bekerült a kataszterbe a XX. század legelején, a hortobágyi pusztán elsők között telepített papegyházi szárnyékerdő is, amely ma már pusztulóban van, azonban tájtörténeti szerepe miatt ilyen állapotban is megőrzendőnek tartjuk.

A felmérés során sok szakmai beszélgetéssel jártuk körbe a *gólyafészek*, mint tájérték kérdését. A villanyoszlopokra kihelyezett fészektartón lévő gólyafészek egészen más képet

mutatnak nyáron, mint télen, nem függetlenül attól, hogy az adott évszakban, még inkább a felmérés időpontjában ülnek vagy állnak-e benne gólyák. A hortobágyi emberek és települési közösségek gólyákhoz való erős kötődése miatt végül egyedi vagy csoportos tájértékként (utóbbi esetben utcákhoz kötötten), minden településen felmértük a gólyafészkeket.

Gólyás csúcstartók

A hortobágyi településeken országos viszonylatban is a legtöbb gólyafészek található. Az itteni települések minden évben „éles” csatát vívnak a legtöbb gólyafészeknek helyet adó település képzeletbeli címéért. A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület online gólya adatbázisa (<http://golya.mme.hu>) szerint 2015-ben Egyek 63, Görbeháza 44 fészekkel a csúcstartó.

Tiszagyulaházán az adatbázis szerint 23 fészek (30 fészektartó) található, ugyanakkor ez a község különösen aktív a gólyák ügyében. 2013-ban megrendezték az első Gólyafesztivált, s ezzel egy időben pedig felavatták a település új közparkját: a Gólya teret. A fesztivál része volt egy gyermekrajzpályázat is, „Falunk madara a gólya” címmel. A kistelepülés önkormányzata 2015-ben a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóságnál újabb fészektartók kihelyezését is kezdeményezte.

Görbeházán a falukép meghatározó elemei a gólyafészkek: a 44 fészekből 20 a települést átszelő 35. számú főút mentén található, így az itt áthaladók Görbeházát méltán nevezik „a gólyák városának”, a Böszörményi utcát pedig „a gólyák utcájának”.

Össességében a 11 településen a rendelkezésre álló alig két hónap alatt összesen 560 tájértéket felvételeztük és dokumentáltunk. A fejezetben kiemelt néhány tájérték-típus közel sem adja vissza a hortobágyi puszta tájértékeinek hihetetlen változatosságát, ami jó alapot biztosít a táji örökségre alapozott szelíd térségfejlesztésre.

Állítsunk helyre egy tájértéket!

A hortobágyi tájértékes-zöldutas mintaprogram egyik kiemelt célja volt, hogy mintát adjunk a helyi közösségeknek, hogyan járulhatnak hozzá a magyar tájak értékes elemeinek megőrzéséhez.

Ezt szolgálta az „Állítsunk helyre egy tájértéket!” című programelem, amely a ZÖME szakmai partnerségével valósult meg. A mintaprogramban két tájérték kapcsán nyílt lehetőség értéknövelő program lebonyolítására. A tájértékek helyreállítását a helyi közösségek aktív bevonásával terveztük, jelezve ezzel a közösség odafigyelésének fontosságát, összefogásának szerepét. Az egyik helyreállítási akcióban részt vettek a helyi fiatalok, az „ifjú értékőrök” is.

Olyan tájértékeket kerestünk, amelyek a helyi közösség életében fontosak, lehetőség szerint térségi szinten is szimbólumértékkel rendelkeznek, ugyanakkor jelenleg rossz állapotban vannak. A tájérték-felmérés tapasztalatai alapján, a tájértékek állapotából kiindulva – sajnos – sok lehetőség felmerült. A két akció helyszínét végül a helyi közösség tagjaival közösen választottuk ki.

2015. szeptember 19-ének reggelén, a „vénesszonyok nyara” által biztosított gyönyörű napsütéses időben lelkes társaság gyülekezett az újszentmargitai IKSZT (Integrált Közösségi és Szolgáltató Tér) épülete előtt. A helyi szinten Csetneki Csaba polgármester úr és Császár Ildikó IKSZT vezető által szervezett csapat nagyjából a helyi általános iskola diákjaiból állt. A fiatalokhoz a közmunka programban foglalkoztatott helyiek is csatlakoztak a szükséges szerszámokkal „felfegyverkezve”.

A kerékpáros tájséta és tájérték-helyreállítási akció első állomása a Szalag-erdő volt, amelyben a korábban felmért káptalani határkövek állnak. A program előtt még alig néhányan ismerték a környező falvakban az egri főkáptalan egykori birtokának határát jelző köveket, amihez az is hozzájárult, hogy az erdő mélyén, több helyen akáccal, cserjékkel benőve, nehezen megközelíthető helyen voltak. A dolgozó csapat alig egy óra alatt két határkővet is kibontott a sűrű növényzetből.

Második túracélpontként egy egykori Tisza meder mentén nőtt évszázados tölgytatuzsálemeket kerestünk fel. Mára mindössze három idős fa maradt meg az egykori „fasorból”, amelyekhez izgalmas történetek kötődnek, és érzékelhetően igen közel állnak a helyiek szívéhez. Az egyik tölgyet alig félórás munkával bontottuk ki a sűrű bozótosból. A fiatalok közreműködésével lemértük a feltételezhetően több mint 200 éves tölgyet – a hatalmas faegyed törzskerülete 410 cm.

Össességében az alig félnapos tájérték-helyreállítási akció keretében mások számára is megközelíthetővé és láthatóvá tettünk a hortobágyi Tisza mente két különleges, korábban alig ismert tájértékét. A fiatalok visszajelzése szerint már a következő hetekben több helyi család kereste fel ezeket a helyeket.

A két tájértéknél elvégzett munkát követően a tájsétát a tervezett zöldút nyomvonalán folytatva felkerestük a Selypes-ér zsilip nélküli „vízi kereszteződését”, a Cifra hidat, valamint az egykori Lóré nyomvonalán fennmaradt épített elemeket. Minden jó, ha a vége jó! – a különleges tájséta a helyi segítők által szabadon elkészített, nem csak a túra fáradalmi miatt különlegesen ízletesnek tűnő pásztorgulyás elfogyasztásával és kellemes beszélgetésekkel zárult.

A hortobágyi településeken egykoron jellemzően fehérre meszelt házak sorakoztak, s ez a települések és a puszták táji kapcsolódását is meghatározta. Napjainkban egészen más a helyzet: sokfelé inkább már a színek kavalkádja tekinthető jellegzetesnek. Ennek egyik következménye, hogy a települések a puszták felől nézve nem olvadnak bele úgy a tájba, mint régen. Balmazújváros a Hortobágyi Nemzeti Park részét képező Nagy-szik felől nézve mutatja legjobban a régi arcát.

A németfalusi településrésznek ezen a részén mindössze négy olyan pusztára néző ház volt, amely nem volt befestve, csak vakolva. 2015. szeptember végén a mintaprogram keretében a Hortobágy Természetvédelmi Egyesület szakmai koordinálásával, az egyesület és a Balmazújvárosi Nagyszikért Alapítvány önkénteseinek közreműködésével három nap alatt sikerült a négy ház pusztá felőli utcafrontját fehérre meszelni.

Már ennek a négy háznak a lemeszelése is javította a település keleti szegélyének az arculatát. Különösen reggeli napsütésben látványos a változás a Debrecen felől érkezőknek. Bízunk benne, hogy az önkéntes közösségi akció is példaként szolgál, hiszen a felmérésünk szerint található még néhány melléképület, amelynek fehér színűre festése tovább erősítené a település és a pusztá kapcsolatát.

„Önkéntesként a tájérték felmérés során – az ősi határjelző köveknél, papegyházi templomromnál vagy az erdőtelepítések közötti kurgánon álldogálva – megfogalmazódott bennem egy régen körvonalazódó gondolat, hogy csak egyetlen Hortobágy létezik: a fátlan, rövid fűvű, száraz és nyílt vizes élőhelyek mozaikja. Itt nagy sűrűségben háziállatok legelnek, és a pusztá jellegzetes építményei, mint kurgán, gémeskút, szárnyék, „seggenülő” hodály elszórtan állva tovább tágítják a teret. A települések épített környezetén már nem baj, ha látszik, hogy mikor épült, de viselje azokat a jegyeket, amelyekkel egybeolvadnak az ősi tájjal. Kiváló szorgalmazás, hogy értékeinket kössük össze egy zöldút-hálózattal. Bizonyosra veszem, hogy zöldutakon járva látogatóinknak az értékeink megismerése után ugyanaz a gondolata támad: csak egyféle Hortobágy létezik; ahol mindenki a teremtő sokféleséggel, egyenességgel, hangulattal és csenddel találkozik.”

Ecsedi Zoltán (Balmazújváros)

Zöldút a Hortobágyon

A zöldúthálózat szerepe, hogy összekösse azokat a közösségeket, lakott helyeket, természeti és kulturális értékeket, amelyeket fontosnak tartunk: a hosszú távú cél, hogy gyalog, kerékpáron vagy akár lovon könnyen bejárható, változatos útvonalakon ismerhessék meg az idelátogatók és a helyben lakók a térséget.

A zöldút-hálózat tervezését a hortobágyi pusztá sajátos táji adottságai határozták meg. Ilyen például, hogy a települések és a tájértékek egymástól viszonylag nagy távolságra vannak. A pusztá fátlansága több szempontból sem elhanyagolható: nyáron az árnyék hiánya, ködös őszi és téli időjárási helyzetekben pedig a tájékozódás nehézsége jelent fontos szempontot. Azt is figyelembe kellett venni, hogy esőt követően a felázó agyagos talajokon szinte lehetetlen a közlekedés. Az útvonalak nyomvonalát annak maximális figyelembevételével kellett kijelölni, hogy a táj jó része a Hortobágyi Nemzeti Park keretében természetvédelmi oltalom alatt áll, s az egyes részek az ott előforduló élőhelyek és élőlények látogatással szembeni érzékenysége miatt nem vagy csak szakvezetővel látogathatók.

Mindezek figyelembe vételével a zöldút-hálózatnak két alapelemét különítettük el:

- a hosszabb távú, településeken összekötő útvonalakat, valamint
- a rövidebb, egy adott települést és környékét bemutató zöldutakat.

A természetvédelmi szempontok alapján megkülönböztetünk:

- szabadon járható útvonalakat, valamint
- olyan zöldutakat, amelyen kizárólag szakvezetővel lehet végigmenni.

A hosszabb távú, településeken összekötő útvonalak közül az egyik legfontosabb az úgynevezett *Sóút*, amelynek nyugati szakasza földútként még ma is autentikus hangulatot áraszt. Egykor ezen szállították a sót az erdélyi bányákból Budára, valamint a Hortobágy legelőin vágósúlyúvá hizlalt magyar szürke szarvasmarhákat ezen az úton hajtották lábom a nyugat- és dél-európai felvevő piacokra. Évente akár 100-200 ezer jószágot is hajtottak az időről időre változó nyomvonalú, azonban egyes szakaszokon, így például Tiszafüred és Hortobágy között, a környező mocsarak miatt nagyjából állandó utakon.

A zöldút-hálózat egyik eleme ennek az ősi közlekedési és kulturális útnak a mentén köti össze Hortobágy községet a környező településekkel, tanyákkal. Az útvonal számos látványosságot fűz fel. Ezek közé tartozik a Meggyes csárda, ahol a legérintetlenebb formában maradt fenn a csárdaépület és a környéke, és amely ma múzeumként működik. Debrecen irányába a Kilenclyükű híd és a Nagyhortobágyi csárda felé mehetünk tovább, míg nyugatnak Egyek és Tiszafüred felé.

Északabbra a Balmazújváros és Tiszacsege közötti kisérgalmú közút biztosít jó kapcsolatot a Hortobágy keleti és Tisza menti részén elhelyezkedő települései között. Az útvonal mentén számos tájérték található, mint például a Kishortobágyi csárda, amely a marhahajtó-utak északi ága, az egykor Tokaj felé tartó útvonal mentén épült. A közút mentén több madármegfigyelő-torony segíti a puszták különleges élővilágának felfedezését.

A rövidebb útvonalak közül kiemelendő az *Újszentmargitát és környékét bemutató zöldút*. Ez az útvonal Újszentmargitáról indul és ide is tér vissza. Útközben megtekinthetjük a sokáig feledésbe merült, ám 2015 nyarán az egyik tájérték-helyreállító akció keretében láthatóvá és látogathatóvá tett káptalani határköveket. Láthatjuk továbbá a község határában álló tölgymatuzsálemeket, amelyek közül a legnagyobb méretű faegyed immár könnyebben megközelíthető. A környéken levő vízfolyásokat számos kisebb, kultúrtörténeti szempontból is jelentős híd keresztezi, amelyeket szintén felfűz az útvonal. A helyi hagyományok szerint a Selypesen átívelő Ország hídján hajtották át a szürkemarhákat a Hortobágyról Buda felé menet. Még ma is áll az egykori lóré néhány hídjá. Habár a lóvasútnak ma már a nyomvonalá is alig követhető, emléke még ma is élénken él helyiek emlékezetében. A Cifra híd nevét nem díszeiről kapta, hiszen első ránézésre egy egyszerű betonhíd. Valójában azonban ez egy olyan különleges híd, ahol két vízfolyás és egy út találkozik, szépen egymás fölé rendezve. A hidak

megtekintése után érkezik a zöldút Nagyszögre, ahol még látható az itteni „kastély”, régi uradalmi központ – sajnos romos állapotban. Mielőtt visszatérünk a faluba előtt, még útba ejtjük a Tilos-erdőt is: e különleges sziki tölgyest az élőhely látogatással szembeni érzékenysége miatt csak szakvezetővel lehet látogatni.

Az *Egyek körül kijelölt útvonalnak* nem csak az ad nagy jelentőséget, hogy e Tisza menti terület természeti és kultúrtörténeti emlékekben különösen gazdag, hanem a Tisza-tó ökoturisztikai fogadóhelye felé is biztosítja az átkötést. Ez az útvonal a 2016-tól üzemelő tiszafüredi kerékpáros központból is könnyen elérhető a Tisza menti gát tetején húzódó kerékpárúton.

A kizárólag szakvezetővel járható zöldút nyomvonalakra jó példa a balmazújvárosi Nagy-szik tájértékeit feltáró körút, illetve a Balmazújváros és Hortobágy között egy hiányzó kapcsolatot megteremtő útvonal. Ezek az útvonal-javaslatok meglátásunk szerint azért is lehetnek életképesek, mivel egyrészt a hortobágyi puszta különleges részzeit tárják fel a látogatók számára, másrészt Balmazújvároson a Hortobágy Természetvédelmi Egyesület, Hortobágyon a Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatóság képzett szakvezetőket tud biztosítani. A balmazi ökoturisztikai kínálatot az újonnan épült „ecolodge” (www.hortobagyecolodge.com) teszi teljessé: ez hazánk első ilyen jellegű, a természeti élményt a maximális kényelemmel biztosító szálláshelye.

„A Hortobágyot – a felületes szemlélők – gyakran egy kézlegyintéssel és "nincs itt semmi" alapon intézik el. S tényleg: se tengerpart, se hegycsúcsok... A mai instant világban ez igaz is: ez a táj nem adja magát könnyen, erőfeszítést igényel ahhoz, hogy rá tudjunk jönni arra, hogy a "lapos" táj nem feltétlenül unalmas. Olyan dolog ez, ami a helybélieknek sem mindig megy könnyen. Hitelenné váltunk, sokat látott idegenek kellene ahhoz, hogy a kietlenségben újra megtaláljuk a tájat és megtanuljuk látni a szépségeit, hogy a mienk legyen megint.

Az ökoturizmus egy nagyszerű kapocs lehet, ami megteremtheti azt az összhangot, ahol értékeikre büszke, azokat megőrző és fenntartó helyi közösségek láttatják mindazt, ami a Hortobágyot egyedülállóvá teszi a világban. Kodállyal élve "Európa - s nyugodtan tegyük hozzá: a világ - nem arra kíváncsi, hogy hogyan utánozzuk őket, hanem arra, hogy mit adunk magunkból".

Juhász Tibor (Balmazújváros)

A program utóélete

A mintaprogram a Hortobágy táji öröksége megőrzésének és fenntartható módon történő hasznosításának elősegítését célozta. A rövid, alig kéthónapos futamidőre tekintettel a reális cél kizárólag bizonyos kedvező folyamatok elindítása lehetett, mind a tájérték-felmérés,

mind a zöldút-tervezés esetében. A célok között ezért kapott központi szerepet a helyi közösségek aktív bevonása, a közösségépítés.

Bízunk benne, hogy a kialakult partnerkapcsolatoknak köszönhetően az elkezdett, a tájhoz, a szülőföldhöz való kötődést erősítő programok folytatódnak, sőt akár új kezdeményezések kiindulópontjaként szolgálnak. Ehhez egyik eszközként rendelkezésre áll a „Hortobágy Kincsei Zöldút” Facebook-profil, amelyet helyi szinten javasolt tovább működtetni.

A program szakmai koordinátorai ezúton is szeretnének köszönetet mondani a helyi közösségek valamennyi tagjának, akik valóban személyes és elkötelezett hozzájárulásukkal nagyban segítették a mintaprogramban megfogalmazott célok elérésének megalapozását.

„A Hortobágy mintaprogramnak köszönhetően magam, és három gyermekem is olyan információkkal és élményekkel gazdagodtunk, melyek meghatározóak, maradandóak számunkra. A programban közreműködők a hortobágyi települések értékeire hívták föl a helyben élők figyelmét, akik érzékelhetően egyre büszkébben lakóhelyükre.”

Papp Ágoston (Egyek)

ZÁRSZÓ

Meggyőződésünk, hogy a táj és az abban élő ember harmonikus kapcsolata elengedhetetlen mind a táj, mind a helyi közösségek megmaradása érdekében. A tájértékek azok a kincsek, amelyek megtestesítik az ember és a táj együttélésének lenyomatait: nem pusztán természeti értékekről van szó, hiszen őrzik a gazdálkodáshoz, a természeti környezettel való együttműködéshez kapcsolódó hagyományokat, az adott tájra jellemző életformát. A tájértékekre alapozott szelíd térségfejlesztési programok arra irányítják rá a figyelmet, hogy a tájértékek, valamint a hozzájuk kapcsolódó helyi tudás újbóli felfedezésével segíthetjük hozzá a közösségeket, hogy megerősítsék kötődésüket az őket körülvevő tájhoz.

A kiadványban ismertetett programok mindegyike során – a részletesen bemutatott eredmények mellett – fontos szempont volt, hogy a táji örökség megőrzése érdekében kiemelt figyelmet kell fordítani a helyi közösségekre. A hasonló programok kizárólag akkor lehetnek hosszú távon eredményesek, ha az ott élő emberek magukénak érzik a program célkitűzéseit, és személyes elköteleződés alakul ki bennük azok megvalósításáért.